

"השומר הדתי" בפולין – המערכת הרעיונית והחיקוי

כפתח הדברים

הדיון במאמר זה מוסב בעיקרו על "השומר הדתי" בפולין, שהיה תנועת הנוער הדתית-לאומית הדומיננטית והרפרזנטטיבית בפולין, הנושאת תכנים רעיוניים-חינוכיים וצורות ארגון דומות, לרוב אף זהות, לתנועת הנוער הדתית-לאומית המקבילה "בני עקיבא", שפעלה בגליציה המזרחית ובלודז' וסביבותיה.

הפולמוס על שמו של "השומר הדתי" בראשית ימיו כתנועת נוער דתית-לאומית, עשוי לשמש הקדמה ולהדגים את סבך התהוותה והתפתחותה של התנועה. בראשיתו (תרפ"ט) הוא היה "ארגון מזרחי-צופי" לקבוצות נוער בגיל הרך ליד "המזרחי". שנתיים אחרי כן כוננו קבוצות אלה "השומר המזרחי", ומשנת תרפ"ה התאורח כרוב המקומות הכינוי "השומר הדתי". חילופי השמות אינם מקרה, ויש בהם ביטוי למאבק על זמותה ועמידה של התנועה. קמו מערערים על הצידופים עם "צופי" ו"שומר", המעורר אסוציאציה חילונית אנטי-דתית ("השומר", השומר הצעיר). אלה העדיפו שם אלטרנטיבי, כגון "בני עקיבא", בעל קונוטציה יהודית-מסורתית.¹ לפולמוס זה היה גם רקע סוציו-דמוגרפי: ביישובים שבהם יזמו פעילי המזרחי, צעירי המזרחי והחלוץ המזרחי את הקמתה של תנועת נוער בגיל הרך, כהתארגנות עתודה להן,² נטו לשמות "ארגון מזרחי-צופי" ו"השומר המזרחי". ביישובים שהיתה בהם התארגנות מקרית, פרי עמלם של מספר צעירים, נישא הכינוי "השומר הדתי" כביטוי לרומנטיקה נעורים המונעת על ידי דחפים לעצמאות ולעצמיות.

גלגולי השם מהווים גם תחנות בתהליך ההתפתחות ההיסטורית: "ארגון

1. "בני עקיבא" בגליציה המזרחית נקראה בראשית ימיה "השומר הדתי". השם "השומר החשמונאי" בוויילנה (תרפ"ח-תרפ"ט) נדחה, אולי, בגלל אופיו הליברלי של הארגון הנ"ל, שקלט אף נוער מבין תלמידי צי"ש"א. נתיבה, כז-כת, א בסכת תרפ"ח, עמ' 84; שם, טו בסכת תרפ"ח, עמ' 103; שם, יד בניסן תרפ"ח, עמ' 227. דאס יודישע לעבען, כד בתמוז תרפ"ח, עמ' 8. השומר הדתי, ר"ח סיון תרצ"א, עמ' 13-16. ההד, תשרי תרצ"ב, עמ' 10.

2. הפועל המזרחי, ירושלים, יב בכסלו תרפ"ה, עמ' מא-מו; אונזערע שטימע, וארשה, ל בסיון תרפ"ז, עמ' 14; נתיבה, כז-כת, א בסכת תרפ"ח, עמ' 84; שם, טו באב תרפ"ח: שם, יא בכסלו תר"ץ; שם, יד באדר תר"ץ; חזר, טו באלול תרצ"ב; משה קרונה, השומר הדתי בפולין, תל-אביב תשי"ט, כתבייד השומר בארכיון בכפר-עציון (להלן: קרונה).

מזרחי-צופי" אמור היה לקום כווארשה בשנת תרפ"פ ביוזמת החבר ראדז'ינסקי,³ ובתמיכתו של ר' לוי לויין-אפשטיין.⁴ את השם "השומר המזרחי" הציע הצעיר זלאטאגורסקי מווארשה בשנת תרפ"ב.⁵ המזרחי כווארשה הכשיל שני ניסיונות ראשונים אלה להקמת תנועת נוער. נעשו מאמצים לפייסו ולרכוש את אמונו של המזרחי בוועידתו כווארשה בשנת תרפ"ה, ולאחר שעלו יפה נדונה בחיוב הקמת "השומר הדתי" בוועידה של תנועת "תורה ועבודה" (תרפ"ה).⁶ השם "השומר הדתי" הונגה, ללא ערעור, בקבוצות החינוכיות שקמו בביאליסטוק, בלומז'ה ובסביבתה, בקראקוב ובסביבתה, בזווירצ'ה, בסאנוק ובווילנה (תרפ"ו-תרפ"ט).⁷ בקבלת השם האחד "השומר הדתי" לא נמחקו הקונוטציה החילונית (כאמור לעיל) והחשש לחיקוי, שרבעו לפתחו של השומר הדתי משחר ימיו.

הרקע להתהוות השומר הדתי

התחושות הסובייקטיביות שחשו ראשי השומר הדתי וחבריהם, על רקע המציאות הפוליטית והחברתית של יהודי פולין בשנות המשבר בין שתי מלחמות העולם, שימשו בסיס להתהוות התנועה. מחז גיסא נתפסה מציאות זו כנקודת זינוק הכרחית וכפניה להתפתחות רצויה, ומאיך גיסא, כמצב הרסני להמשך קיומה של ההווה היהודית בפולין. עמדה אמביוואלנטית זו, שהיתה מורשת הסתדרות המזרחי, נתפרשה בפנים ובחוץ כחולשה וכמבוכה רעיונית וארגונית, והכבידה על קידומה של התנועה. אלה שראו במציאות החדשה נקודת זינוק, הצביעו על הישגי המהפכה הטכנולוגית והפסיכולוגית בשיפור הסביבה ובשחרור האדם בכלל והצעיר בפרט, ועל התעוררות לאומית חילונית שכבשה את הנוער הלומד והעובד בעוצמתה ובייחודה. מהפכה והתעוררות אלה לא פסחו על הציונות הכללית והדתית כאחת, ומכוון קמו תנועות נוער שומרות-ציוניות-חלוציות, ספוגות להט נעורים והגשמה רעיונית, שמטרתן ליצור "מעין אי ארץ ישראלית בתוך שממון הגולה".⁸ אולם אלה שהעריכו את המציאות החדשה כהרס יהדות פולין, הצביעו על תוצאות המהפכה והתעוררות: הן הובילו ל"תרבות רעה" ולעקירת "הדיבוק החברתי" היהודי, וכל זאת משום היותן "זמורת זר

3. יעקב ראדז'ינסקי, מפעילי תנועת "תורה ועבודה", בין מייסדי השומר הדתי בפולין הקונגרסאית. נספח בשואה.
4. לוי הלוי לויין-אפשטיין (תרכ"ה-תרצ"ה), בעל הוצאת הספרים לויין-אפשטיין, מראשי המזרחי בפולין, חבר במוסדות התנועה הציונית. עלה ארצה בשנת תרצ"ד.
5. זלאטאגורסקי עזב את וארשה בשנות ה-30 והיגר לארצות-הברית.
6. שאף לתמוך בו כספית. אהלנו, תשרי תרצ"ו, עמ' 6-7; קרונה.
7. הפועל המזרחי, ירושלים, יב בכסלו תרפ"ח, עמ' מח-מט; אונזערע שטימע, ל בסיון תרפ"ו, עמ' 14.
8. אהלנו, תשרי תרצ"ה, עמ' 7-8; שם, טבת תרצ"ה, עמ' 5-10; התרן, סיון תרצ"ה, עמ' 2-3; אורחות אנתולוגיה (הווי, צופיות, הכשרה ועלייה) (עורך: מ' קרונה), וארשה תרצ"ה (להלן: אורחות), עמ' 139-143.

בנחלתנו.⁹

שני מחנות אלה, מי בגלוי ומי בסתר, עמדו נכוכים נוכח המשבר בקרב היהדות הדתית-לאומית בפולין, שדומה שהיתה איתנה, והנה נתגלו בה סימני חולשה וקמילה כבפלגי הציונות האחרים. בימי איתנותה, בשנות ה-20, יצאה ממנה ”הקריאה לגאולת העם ובנין הארץ ברוח תורה ועבודה [...] ובה עוצבה דמות החלוץ המצפה לפעמי המשיח”, שבכוחה אף להקריז ”להמשך קיומו הלאומי תרבותי כגולה”.¹⁰ מתוך מבוכת החולשה והקמילה עלה בידי שני המחנות לחשוף את שלושת מוקדי המבוכה, לגבור עליהם ולהתבצר במוקד חדש של גיבוש תנועת נוער דתית-לאומית מגשימה. ואלה הם מוקדי החולשה:

- א. בית ההורים הדתי הממוצע היה רחוק מלהבין את בעיות ילדיו, וחדל לשמש להם מופת דתי. גם בית-הספר רחוק היה מלב תלמידיו, בגלל מסגרתו הכפויה ואופיו האקדמי, שאינו מכשיר לחיי המחר כחברה ולאוויר אישי. הזרם הממלכתי-יהודי (szabasówka) זרע ודעי פולוניזציה,¹¹ והזרם הדתי לאומי (“בנה”) לא תרם תרומה של ממש לגיבוש הרעיון הדתי-ציוני ולהגשמתו, משום פעילותו בתוך חלל חברתי, ללא זיקה חיובית-מעודדת ופעילות תנועתית-רעיונית. מוסדות החינוך המסורתיים (חדרים וישיבות לסוגיהם) עמדו לרוב בשיממנם ועל סף התפוררות, להוציא הישיבות החדשות הליטאיות.
- ב. ארגוני הנוער הציוניים, שהיתה להם עדנה בשנות ה-20, נקלעו למשבר מפאת קשיי העלייה ארצה, מזה, והתדרדרות כלכלית-חברתית בגולה הפולנית מזה. בארגוני נוער אלה נדבק חיידק המתח והיאוש;¹² שורות הנוער נעשו זעיר-בורגניות ו”פיליסטריות”, והתרחקו ממסגרות נוער ציוניות מאורגנות המחייבות הגשמה. המשבר פקד גם את הנוער הדתי-לאומי ושורותיו נתדלדלו.
- ג. חבורות הרחוב, צעירים בלי מרות וארגון, הגדילו את ההפקרות הדתית-מוסרית,¹³ ואת החומרנות וההתכחשות הלאומית-ציונית.¹⁴ ככל שגברו

9. השומר הדתי – חזי יומן בהוצאת ההנהגה הראשית כקרקוב והנהגה העליונה כקרקוב (עורך: א' אויגנר) (להלן: השומר הדתי), עמ' 4; אהלנו, אדר תרצ"ד, עמ' 20-21; שם, שבט-אדר תרצ"ה, עמ' 3; שם, שבט-אדר תרצ"ו, עמ' 25; התקן, חשוון תרצ"ז, עמ' 3-4; דין וחשבון של הכנסיה השלישית של השומר הדתי בפולין (להלן: דו"ח), וארשה, כ"ו בחשוון תרצ"ז, בהוצאת ההנהגה הראשית של בני עקיבא בגליציה המזרחית, עמ' 27-28, 40-44.

10. בסטר, השומר הדתי דרכו ומטרתו (להלן: בסטר) קראקוב תר"ץ, עמ' 1. שאול רוז (עורך), ש. קרניאל חייו ומשנתו (להלן: קרניאל), תל-אביב תשכ"ז, עמ' 209-212.

11. די יודישע שטימע, יז בתמוז תרצ"ו, עמ' 7; פנחס שיינמן, הצופה, כז בתשרי תשי"ז.

12. החלטות הועידה השניה של ”השומר הדתי” לגליציה המערבית ונגלמביה וגליל קילצה, הוצאת ההנהגה הראשית בקראקוב, כה-כט בתשרי תרצ"ה, עמ' 6-7; אהלנו, חשוון תרצ"ה, עמ' 15; שם, תשרי תרצ"ו, עמ' 6-7; די יודישע שטימע, יז בתמוז תרצ"ז, עמ' 7.

13. נפוצה היתה הסיסמה: ”זיי בעסער אלס פרום” (מוטב להיות טוב מאשר דתי), השומר הדתי, עמ' 4.

14. בסטר, עמ' 1; אהלנו, תשרי תרצ"ה, עמ' 2; שם, חשוון תרצ"ה, עמ' 14-15; שם,

האנטישמיות והשפל הכלכלי והתקרבה סכנת המלחמה,¹⁵ כן היו תבורות הרחוב קרקע פורייה לקליטת זרמי הסוציאליזם המארקסיסטי והקומוניסטי. ברחוב היהודי השתלטה תחושת העבדות הרוחנית ("שכינתא בגלותא") ורמיסת צלמו האנושי והיהודי על ידי הציבור הפולני ומוסדותיו הממלכתיים והמוניציפליים.¹⁶ התחושה של ערעור ערכי היהדות, התמוטטות מוסדות חינוך מסורתיים והתפשטות מסגרות-חברה פיליסטריות ואנטייהדותיות עוררה תגובה נגדית וחיפוש אלטרנטיבה בקרב צעירים בעלי הכרה דתית-לאומית, שכאבו את כאב הערעור וההתמוטטות, בעיקר נוכח חוסר המעש של היהדות הדתית-לאומית והחרדית, הבוגרת והמאורגנת בפולין. הכאב והרוגז דרבנו אותם לפעילות עצמית של "הצלה" באמצעות הסברה, קליטה, ליכוד וכיבוש. יש שהתכוונו להציל את כל הנוער היהודי בפולין, וזאת מתוך הרגשת אחריות קולקטיבית יהודית, יש שהסתפקו בהצלת הנוער הדתי הבלתי מאורגן, מתוך דלות יכולתם והאמצעים העומדים לרשותם.¹⁷

כרקע להתהוות השומר הדתי פעלה, איפוא, התחושה הסובייקטיבית של כורח ההצלה, בשעה ובמקום גורליים, לאחר שהמסגרות הבוגרות הכזיבו ונכשלו.

הסיבות להתהוות השומר הדתי

עם צמיחת תנועות הנוער נוסח האסכולה הגרמנית (Wandervogel) בעשור השני של המאה ה-20, בקרב היהדות בכלל והפולנית בפרט, צצו כוחות מקבילים גם בתוך הנוער הדתי-לאומי. על דרך השלילה הוא חשש מלחץ חוגים חרדיים ושמאלניים, העלולים להסיט את הנוער הדתי מדרכו המסורתית היסטורית. ואילו על דרך החיוב התחזקה בו ההכרה, שניתן לעורר ולהלהיב את הנוער הדתי להגשמה אישית מחייבת. החרדה וההכרה לחלו בקרב העילית של נוער דתי-לאומי באופן סטיכי וספונטני, בעידוד הסתדרותי-האם, הדואגת לדור ההמשך.

נחלקן הדעות על חלקם של המזרחי ותנועת תורה ועבודה בהתהוות השומר

- שבט-אדר תרצ"ו, עמ' 6-2, 10: שם, תשרי תרצ"ו, עמ' 7-6: די יודישע שטימע, כו בסיון תרצ"ו, עמ' 7-5: דר"ח, עמ' 16-19.
15. אהלנו, תשרי תרצ"ה, עמ' 8-7, שם, ניסן תרצ"ו, עמ' 10-14: התרן, כט באלול תרצ"ו, עמ' 3; שם, חשוון תרצ"ו, עמ' 6-3: דר"ח, עמ' 5.
16. אהלנו, תשרי תרצ"ה, עמ' 8-7: התרן, תשרי תרצ"ו, עמ' 27-28: די יודישע שטימע, כו בסיון תרצ"ו, עמ' 7-5: דר"ח, עמ' 28-30.
17. דאס יודישע לעבען, כו בתמוז תרפ"ח, עמ' 8-9: השומר הדתי עמ' 2; י' בסטר וש"פ דוידוביץ (עורכים), כנסתנו, חד יומן בהוצאת ההנהגה העליונה של השומר הדתי, (להלן: כנסתנו), קראקוב תרצ"ג, עמ' 9-11: מ' קרוגה, יתדות, וארשה תרצ"ד, עמ' 5: אהלנו, ניסן תרצ"ד, עמ' 4; שם, טבת תרצ"ה, עמ' 5-10: שם, סיון תרצ"ה, עמ' 1-3: שם, תשרי תרצ"ו, עמ' 5-4: התרן, ניסן תרצ"ו, עמ' 4-3: שם, תשרי תרצ"ו, עמ' 1-2: די יודישע שטימע, כו בסיון תרצ"ו, עמ' 7-5: דר"ח, עמ' 24-27: אורחות, עמ' 139-143.

הדתי. אלה המייחסים להן תרומה חיובית משמעותית הצביעו על העובדה, שהשומר הדתי קם, לירוב, ביישובים שפעלו בהם צעירי המזרחי ובתי-ספר "יבנה". עזרתם ותמיכתם עמדו ביחס שווה לנכונות השומר הדתי המקומי לקבל "מרות ומשמעת של המזרחי ותנועת תורה ועבודה", ולהודות בעיקרון של "המשך הנובע מעצם מהותנו השוללת שלילה גמורה דברי חידושים בחיי העם היהודי [...] המבוסס על קבלת עול מסורת אבות". תמיכה זו נמשכה גם כאשר נקט השומר הדתי "שיטה מיוחדת בעבודה וכחינוך, ובגלל השיטה הזאת יוצר זרם מיוחד בתוך התנועה הכללית", זרם של הגשמה אישית, המקובלת גם עליהם.¹⁸ ואילו אלה שהמעיטו את חלקן של תנועות-האם (בעיקר של המזרחי) אמרו מפורשות: "איין לנו לקוות כלל לעזרת הדור הבוגר; הדור הזה קופא על שמריו ואין להאמין גם להבטחותיו", כאשר שקוע הוא בפוליטיזציה עקרה ובמאבקים פנימיים קטנוניים. התארגנות השומר הדתי באה, איפוא, לדעתם, כפעולת מחאה נגדן.¹⁹ עקרון המחאה כגורם בהתהוות השומר הדתי נתגלה גם בעימות עם קבוצת רבנים מזרחיים, עם מחנה החרדים והחילוניים, כאשר העימות עם הרבנים המזרחיים היה המשמעותי ביותר.²⁰

בגלל עמדתם המסויגת של המזרחי וצעירי המזרחי בערי שדה מסוימות כלפי השומר הדתי, ביטאו כמה רבנים אי-נחת, ותקפו את השומר הדתי על התנגשותו עם מסורת ישראל (כגון חינוך משותף; כיטול לימוד תורה; שלילת "היהודי הגלותי"; זלוזל בהורים ובמורים), על נטייתו לחקות עולם זר ומזר, חילוני ופולני (כגון אימוץ הצופיות, סגידה לתרבות הגוף, תפיסה סוציאליסטית והתפשטות השפה הפולנית), ועל רמת ידיעת היהדות הנמוכה של מחנכיו וחניכיו.²¹ ראשי השומר הדתי נקטו עמדה אפולוגטית. הם ניסו להפריך את ההתקפות ולהסביר, שפניהם לקרב ולמשוך צעירים באמצעים חיצוניים-חדשים ופנימיים-ישנים, שאין בהם כל פסול מבחינה דתית: הטפה סוציאליט לחיי צדק ויושר ברוח התורה והנבואה אינה סוציאליזם; רב הצימאון להעמקת ידיעת

18. דאס יחישע לעבען, כו באייר תרפ"ט, עמ' 15: ראדינסקי ישראל, השומר הדתי, תוכנית לעבודה הארגונית התרבותית והצופית, וארשה תרפ"ט (הלן: ראדינסקי); השומר הדתי, עמ' 8: נתיבה, יד באדר תר"ץ, עמ' 161; שם, י באדר ב תרצ"ב, עמ' 187: הו השומר הדתי, טבת תרצ"ג; חוזר ר"ח טבת תרצ"ב, חוזר טו באולול תרצ"ו, כנסתנו, עמ' 14-21: קרוינה, יתדות, עמ' 15: אהלנו, י בחשון תרצ"ו, עמ' 17-18; שם, תשרי תרצ"ו, עמ' 2-3: התרץ, יד בתמוז תרצ"ה, עמ' 9-10; שם, תשרי תרצ"ו, עמ' 14-15: די יחישע שטימע, כו בסיון תרצ"ו, עמ' 5-7: אורחות, עמ' 11-19.

19. התור, עתון הסתדרות המזרחי, וארשה, טו בתמוז תרצ"ב, עמ' 6-7: הו השומר הדתי, עמ' יד: כנסתנו, עמ' 9-11, 14-21; דר"ח, עמ' 40-44: אהלנו, ניסן תרצ"ו, עמ' 3-4: אורחות, עמ' 11-19. השווה קצבורג, "תנועות הנוער הדתיות" בתוך ספר זמורה, תשי"ו, עמ' 247.

20. ההנהלות הראשיות של צעירי המזרחי ו"החלוץ המזרחי" הכירו רשמית בשומר הדתי בשנת תרפ"ח, אולם סניפיהן בערי השדה נקטו לעתים עמדות מסויגות.

21. נתיבה, טו באב תרפ"ח: הודו, ניסן תרצ"א, עמ' יא; שם, סיון תרצ"א, עמ' יג-יד: התור, טו בתמוז תרצ"ב, עמ' 6-7: חוזר של ההנהגה הראשית של השומר הדתי בורשה (להלן: חוזר), ז בחשון תרצ"ב.

היהדות, ובידי הרבנים להרוותו, אם ירצו ויתגייסו למטרה זו.²² קטרוג הרבנים הלך ופחת בשנות ה־20, כאשר נתבררה להם מידת ההפרזה וההגזמה בטיעוניהם, וכאשר נוכחו לדעת שיש סיכוי לשמור על הרצף שבין השומר הדתי לבין התנועה הבוגרת.²³ לרבנים המקטרגים הצטרפו קבוצות חרדים, שדרשו "להיבדל מתוך העדה הרעה", כלומר מן השומר הדתי, באשר הוא כחוקת "סיטרא אחרא" וכל האמצעים כשרים להילחם בו. בעימות עם הרבנים והחרדים המקטרגים במקומות יישוב קטנים היתה, בדרך כלל, יד השומר הדתי על התחנתה. כאן לא פעל עקרונ המחאה ככוח מקדם ומצמיח. אולם כערים הבינוניות והגדולות עמד השומר הדתי בהצלחה במאבקו, והעימות היה, לרוב, מניע מדרבן להתארגנותו.

המתנה החילונית, הציונית והבונדיסטי כאחת, על מוסדותיו הפוליטיים והחינוכיים, ראה בשומר הדתי תנועת נוער אנכרוניסטית, שאין בכוחה להשתלב בתהליכים החברתיים האקטואליים. התייחסותם המזלזלת והמלווה בזו קוממה צעירים בעלי הכרה דתית-לאומית, והיתה למניע בהתהוות התנועה: "יותר מאשר החיוב הביאה אותי השלילה המוחלטת של הסביבה [...] והרצון לשמור על צורתו ותוכנו של האדם והיהודי שבקרבי". המתעמתים עם מקטרגיהם, מכל הסוגים, היו ברבות הימים למייסדי גנים ולראשי התנועה.²⁴ מניע לא מבוטל להתהוות הקן היה תחושת הבדידות של היחיד, בעיקר בעיירות, והצמא לחיי יחדיו במסגרת חברתית הולמת.

יש השואלים, מדוע מערך סיבות וגורמים זה לא הפך את השומר הדתי לתנועת נוער המונית אלא הותירה בשולי החברה היהודית בפולין, כאחת תנועות הנוער הצנועות מבחינה כמותית (בשיאה כ־15,000 חברים) רוחו שתי תשובות: (א) האנטיג'וליות והחינוך המעורב שבתורת השומר הדתי ובמעשיו הרחיקו ממנו המוני בני ישראל, שומרי אמונים לתורת ישראל. (ב) אופיו החברתי הסלקטיבי, משום תביעתו להגשמה אישית מחייבת-חלוצית, לא הלם את אופיו של נוער "עמך", שהיווה את רוב רובה של אוכלוסייתו.²⁵

לשתי התשובות יש אחיזה במציאות של החברה הדתית הצעירה בפולין בימים ההם. אולם בדיקת עולמו הרוחני של השומר הדתי מעלה השערה, שהמסר הרעיוני שהיה סינתזה מורכבת ודיאלקטית בין סגירות לבין פתיחות, בין יהדות לבין תרבות המערב, בין תורה לבין עבודה, כל אלה לא היו לפי

22. "בראשית הלכה התנועה [...] בדרך התיקוי [...] אולם לא הפריזה בגינונים חיצוניים [...] הצליחה לעמוד בתהליך התיקוי" - *ההד, אב תרצ"א, עמ' יב; נמיכה, יד בתשרי תרצ"ב, עמ' 69.*

23. היו רבנים ידועי שם שנטו חסד לשומר הדתי מראשית ימיו, כגון הרב ניסנבוים, הרב דוד אביגדור, הרב יוחנן מירסקי מזבלודוב, ר' לוי לזין אפשטיין, ר' משה אלטר מקראקוב.

24. *השומר הדתי, עמ' 4: חוזר כא בחשון תרצ"ב, חוזר ז בכסלו תרצ"ב, חוזר יב בניסן תרצ"ב, כנסתנו, עמ' 14-21: אורחות, עמ' 36-39.*

25. ראה דיון בתת-סעיף "מאבק רעיוני" להלן.

יכולתו הרוחנית של הנוער העממי הדתי-לאומי ברחוב היהודי, ולכן הותירו אותו מחוץ למחנה השומר הדתי. על רקע מורכבות זו תיבחן להלן המערכת הרעיונית של השומר הדתי מזה, ומשמעותו של החיקוי, מזה.

מאבק במערכת הרעיונית בשומר הדתי

במושג ”מערכת רעיונית” הכוונה למכלול השקפות עולם והשקפות תיים, כוללות וחלקיות, מוסכמות וחלוקות בתוכן ובניסוח, הנאבקות על גיבושן העיוני והמעשי בתחומי המטרות, התוכניות והשיטות, ובמקרה דגן, בתוך השומר הדתי ומחוצה לו.

מבחינה מתודית יידונו להלן הקווים הכלל-ארציים, ולא הרגינוליים (בפולין הקונגרסאית ובגליציה המערבית), של מערכת הרעיונות. צמד מושגי היסוד ”לאומיות” ו”דת” לא יפותחו כאן, על כל משמעותם הכוללת והמקיפה, אלא בזיקתם לרעיון של חובת ההגשמה האישית התלוצית, מאז היותה לזו המערכת הרעיונית בשומר הדתי.

על מערך של אידיאות, אידיאלים וערכים ניתן לעמוד באחת משלוש הדרכים:

- א. בראייה כוללנית-התפתחותית, תוך שרטוט קוויה הכולטים.
- ב. בתפיסה פרטנית של מרכיביה הפנימיים וניתוחם.
- ג. בגישה כוללנית-פרטנית משולבת, המתרכזת במרכיבים הטיפוסיים להבנת ההתפתחות הכוללת.

בראשית צעדיו ראה השומר הדתי את עולמו הרוחני ראייה כוללנית סתמית, ועם התבגרותו ובגרותו הרחיב אותה על ידי התייחסות למרכיביה; וכך בצירוף שתיהן התעשר עולמו הרוחני לקונצפציה משולבת. לאורך כל התקופות היה הצמד ”לאומיות-דתית” ו/או ”דתיות לאומית” אבן-פינה לבניין-על השקפתי, שנתערער לעתים על ידי צמד אחר, והוא ”חרדיות”-”חילוניות”. מן הראוי איפוא לסקור סקירה היסטורית מתמצתת את שני זוגות הצמדים, ”לאומיות-דתית”, ”חרדיות-חילוניות”, שתשמש רקע להבנת זוגות הצמדים בהתפתחות הרעיונית של השומר הדתי.

הצמד ”דתי-לאומי” או ”לאומי-דתי” קנה לו שביטה במורשת הדורות לכל תקופותיה, כמורשת תמימה, המובנת מעצמה ופטורה מכל הוכחת סתירה אפשרית פנימית בעצם הצירוף. מימי משבר האמנציפציה והופעת התנועות הלאומיות (הציונית והבונדיסטית) התפרקה חבילת הצמד ונמצאה רק תוליה אחת מתוכו בעלת תוקף ומשמעות.

הסתדרות המזרחי (ומבשריה) בתוך התנועה הציונית ניסו לקשור מחדש את החבילה על שני מרכיביה, כמרכיבים הרמוניים דואליסטיים (אבות המזרחי) או מוניסטיים (הרב קוק). ההרמוניה המיוחלת טעונה היתה מטען רגשי-אוטופי, שדחק הצדה התמודדות אינטלקטואלית-ביקורתית על מהות הדו-קיום (התיאור-טי והמעשי) של שני המרכיבים – התמודדות שידעה התרבות המערב-אירופית והכריעה כפי שהכריעה. מתוך שלא הסכינה ההרמוניה לנער את עצמה

מתמימותה, הפכה להיות אות זיהוי וסיסמא.

תנועת תורה ועבודה, שעל יד המזרחי, החלה לחשוף את השניות שבצמד המושגי מתוך מודעות לסתמיותה של ההרמוניה ולסכנה שבסיסמה. הדוקיזם לא יושג דרך הרמוניה אפריורית ערטילאית, אלא תוך מאמץ למצוא את הסינתזה האפוסטריורית, אשר תסיר את השניות. אולם הסינתזה של תנועת תורה ועבודה לקתה כאיתה סתמיות של ההרמוניה הפורמלית שבהסתדרות המזרחי: סיסמאות אינן מבטאות הרמוניה, כשם שסינתזה פורמלית אינה נגאלת מכוח "אות הזיהוי". אין תקנה לדוקיזם, כל עוד יחסר כוח מניע ציבורי מגשים. דא עקא, שכאשר נמצא הכוח הציבורי המגשים, אך בהיקפו המזערי, נתגלתה לו הבעייתיות של הסינתזה, שבעצם מהותה הדואלית אינה גזורה לפי כוחו של ציבור רחב אלא של יחיד סגולה.

תנועת תורה ועבודה, בתפיסתה הדתית-לאומית הכלל-יהודית ובהרכבה הדמוגרפי העממי, התקשתה לשאת את הסינתזה הדואלית ולממשה. לציבור הרחב הדת-לאומי קרובה היתה הגישה של הרמת דגל אחד, דתי או לאומי, ולא מטעמים פסיכולוגיים ותועלתיים, אלא בעיקר מתוך דחף תמים ליושר אינטלקטואלי ולכנות ציבורית. טבעית היא לציבור הצעיר הפניית עורף לסינתזה הדואלית והימשכות אחרי הקצנה של התיוה המוניסטית "דתית-לאומית", הקרובה לתיוה המוניסטית של הרב קוק, ללא הסובלנות המאחדת שבשורשיה. המוניזם הרדיקלי או המתון הותיר את הסינתזה כסיסמא. כזכר ל"יהדות של מקף", כדברי פרנץ רוזנצווייג.²⁶ תנועת תורה ועבודה התגלגלה איפוא למוניזם-סינטיטי, על כל הפרדוקסליות שבו.

לצד הצמד הסינטיטי-מוניסטי, "דתי-לאומי", ניצבה התנועה הדתית-לאומית לפני צמד נוסף – "פתיחות-סגירות", שמשמעותו: פתיחות לערכי התרבות המודרנית האירופית ולתנועה הלאומית הציונית החילונית, מחד גיסא, והסתגרות בד' אמות ההלכה, מתוך נאמנות לרצף ההיסטורי היהודי, מאידך גיסא. בבסיסו של הצמד הנ"ל היו יסודות משיחיים-גאולתיים (שותפות עם החילון על מנת לאזול מתוכו את ניצוצות הקדושה הגנוזים בו). לצד שיקולים פרגמטיים (שותפות עם היישוב החדש, כאקט של נוכחות ברפורמה החברתית-כלכלית של ציון המתחדשת).²⁷

מרכיבי הצמד עברו תהליך של הפנמה איטית, שלא היתה פנויה מהטעיה עצמית, בלתי מודעת, ש"פתיחות-סגירות" הן המשך רצוף של המסורת היהודית: ומפרדוקס תיאולוגי-ציוני, אף הוא בלתי מודע, שגאולה מידי חולין אינה עומדת בסתירה לפנימיותה של הרציפות היהודית ההיסטורית.²⁸ הצמד

26. פרטים ראה: מ' כרויאר, "על המושג 'דתי-לאומי' בהיסטוריוגרפיה ובהגות היהדות", בשבילי התחייה, ג', תשמ"ה, רמת-גן, עמ' 11-24.

27. ראה: אהוד לוז, מקבילים נפגשים, תל-אביב תשמ"ה (להלן: לוז), עמ' 311, 316, 379; א' סימון, האם עוד יהודים אנהנו, תל-אביב תשמ"ג, עמ' 21-22.

28. לוז, עמ' 301; ר' לייבוויץ, יהדות, עם יהודי, מדינת ישראל, תל-אביב 1975 (מהדורה שנייה), עמ' 49.

"פתיחות-סגירות", על המטען הפרדוקסלי שבו (שנועד מלכתחילה לציבור סלקטיבי, כדוגמת הצמד "דתי-לאומי") יצר מכוכה בקרב החברה הדתית-לאומית הרחבה והבלתי סלקטיבית, שלא ידעה את דרכה בהתייחסותה למחנה החילוני, הדוחה את הנורמה ההלכתית, ולחרדי, השולל את הנורמה הציונית.²⁹ ההתמודדות והפתרון של הקונפליקט שבשני הצמדים, "דתי-לאומי" ו"פתיחות-סגירות", נדחו לעתיד, ובשעת בין-השמשות בהווה היה היתה פשרה סינתיטית פורמלית, שנדף ממנה ריח של חוסר יושר אינטלקטואלי וכנות ציבורית. לא תימה, שרוח של התבטלות ותחושת נחיתות אחזה את הצעירים שבתנועת תורה ועבודה, שלא נחה דעתם מפשרה סינתיטית פורמלית ונכונות להתבצר בעמדה של דוקיום מתוח, הגותי ומעשי, של מרכיבים מתרופצים ונוגדים, דיאלקטיים בפנימיותם.³⁰

תנועות הנוער הדתיות-לאומיות בפולין, השומר הדתי ובני עקיבא, משום הרכבן האנושי, ובהשפעת תנועות הנוער הציוניות החילוניות, נענו לאתגר להתמודד ולפתור את הקונפליקט הרעיוני, ועל הצלחותיהן וכשלונותיהן ידובר להלן.

את ראשית צעדיו הרעיוניים צעד השומר הדתי בפולין בהדרכת צעירי המזרחי שבתנועת תורה ועבודה; כאפוסרופסים רותניים נצטוו אלה "לעבד פרוגרמה צופית-דתית-ציונית"³¹ למענו, שלפיה יגדל ויחנך את תניכיו³² "כדור עברי צעיר אמיץ בריא ברוחו", הגאמן לעמו ולארצו, ממזג עבר עם ההווה, לוחם וכובש את מולדתו, חי עליה חיים נורמליים מעבודתו, בונה ארץ-ישראל יהודית מקורית עצמאית ברוח התורה ומסורת האבות.³³

הנוסח הכללי הנ"ל של "הפרוגרמה", הטבוע בחותם המזרחי, יצא מכלל סתמיותו היחסית ב"ג העיקרים" של השומר הדתי; אולם רק בארבעה עיקרים ניתן לגלות את ניצני היהודיות הרעיונית השומרית העתידה:³⁴ עיצוב דמותם המתחדשת של היהודים, מבחינה דתית-לאומית, במדינה היהודית העומדת לקום בארץ-ישראל, תוך שלילת הגולה ובניה משום התייחסותם הפסיבית, ולעתים אף השלילית, לעבודה בכלל ולפרודוקטיביזציה בפרט. בשלילת הגולה הבלתי

29. לוח, עמ' 313, 367, 380, 381.

30. שם, 17, 70, 308.

31. נתיבה, ג, א בשבט תרפ"ט, עמ' 169: דאס יודישע לעבען, כו באייר תרפ"ט, עמ' 15: חזון קרקוב, יא בניסן תרצ"ב; הד השומר הדתי, קראקוב, ניסן תרצ"ב, עמ' יד: חזון קרקוב, ג באייר תרצ"ב; שם, ה באלול תרצ"ב.

32. בניסוח חופשי: בספרות השומר הדתי אין כל חידוש, היא תנועת המשך של קבלת מסורת ומרות אבות, ומדיגשה, שחידוש בנורמה ההלכתית פסול בעיניו, הפועל המזרחי, יב בכסלו תרפ"ה, ירושלים, עמ' מה-מט: אונזער שטימע, ל בסיון תרפ"ו, עמ' 14: קרוונה: דאס יודישע לעבען, כג בכסלו תרפ"ט, עמ' 15.

33. הפועל המזרחי, יב בכסלו תרפ"ה, ירושלים, עמ' מה-מט: אונזער שטימע, ל בסיון תרפ"ו, עמ' 14: דאס יודישע לעבען, כד בתמוז תרפ"ח, עמ' 8: נתיבה, טו באדר תרפ"ז, עמ' 326: ראדזינסקי, עמ' 1.

34. תשעת העיקרים האחרים נשאו אופי צופי.

פרודוקטיבית, ללא התייחסות לצדדיה החיוביים בהווה, ניכרה סטייתו של השומר הדתי מרוח השקפתו של המזרחי בכלל והיהדות החרדית בפרט, סטייה שנתפרשה כמעשה חיקוי של הסביבה הציונית החילונית, שתוצאותיו מי ישרון. טעות היתה בידי מבקרי עולמו הרוחני של השומר הדתי על פי "ג העיקרים (המודפסים ב"תעודת האח"): העובדה שנוסחם לא שונה לאור התהפוכות הרעיוניות בשומר הדתי משנות קיומו, מוכיחה שלא שיקפו את המצע האידיאולוגי שלו אלא בשעת ניסוחם, בראשית התהוותו.

במקביל ל"ג העיקרים נוסחה הפרוגרמה במסמך הקרוי "התקנון הרשמי", שהוגש לשלטונות האזוריים (Województwo) לצורך לגאליזציה, שבתוכנו בא להוציא מלב השלטונות כל חשד של אי-לויאליות פוליטית. משום כך הוגדרו מטרתיו הצופיות-חינוכיות-דתיות-שכליות של השומר הדתי ברוח כללית ונייטרלית, אף ללא זיקה לציונות ולחלוציות. מטרת התקנון הצופיות (אהבת המולדת, הגנתה, קירבה לטבע ולעבודה) דומות, עד כדי זיהוי, לאלה שב"ג העיקרים.³⁵ לפיכך, משמעותו של התקנון הרשמי כמסמך רעיוני פחותה אף מ"ג העיקרים.

אם ב"ג העיקרים ובתקנון הרשמי מצויים היו שברי השקפה לזמנה בצורה כוללנית, הרי בחוברת השומר הדתי, דרכו ומטרתו ניסה המחבר, י' בסטר,³⁶ לשרטט השקפה מקיפה ולפתוח פרק של ליבון מרכיביה (שהתבהרו להבא כחמישה פרקי זמן, לרוב בוועידות ובמועצות ארציות וגליליות). ייחודה של החוברת, שהעבירה את מרכז הכובד מן הצופיות אל ההגות הדתית-לאומית, בניסוח מתון זהיר. הפרוגרמה שבחוברת הציבה ארבע מטרות לתנועת הנוער הדתית-לאומית:

א. תחיית היהדות ברוח התורה ומוסרה הסוציאלי מכוח תחיית העם המשתחרר מכבלי הגולה, והמחיה את הארץ בביתו הלאומי בעבודתו החקלאית העצמית.

ב. ליכוד המחנה הדתי-חרדי (אף הבלתי ציוני) לשם הגברת כוחה של התורה, ובמקביל לו, ליכוד הציבור הפועלי (קרי: הפועל המזרחי) במאבקו עם הציבור הפועלי החילוני בארץ, מבלי לוותר על שליחותו לשמש דבק מלכד במחנה הציוני (לרכות הבלתי דתי) לשם רחבת הלאומיות היהודית הציונית הכוללת והעמקתה.

ג. אחריות התוכעת השתתפות במאבק לדמותה הדתית של ארץ-ישראל בעתיד ולהמשך קיומה של הפזורה היהודית בפולין, שהוא מתויב המציאות האובייקטיבית.

ד. מעשיות, עקירת פראזיולוגיה אידיאית וקריאה לפעילות, שברבות הימים תיקרא "הגשמה אישית".

בהגות הנ"ל יש איפוא חיזוש בכיקורת הגלויה נגד הפראזיולוגיה, ובכיקורת הסמויה נגד התפיסה הבורגנית של המזרחי, מתד גיסא, ומאידך

³⁵ "ג העיקרים הודפסו ב"תעודת האח". פירוש מפורט שלהם ראה ראזוינסקי, עמ' 2-6.

³⁶ בסטר, עמ' 1: 3-10.

גיסא, נקיטת עמדה פועלית אקטיבית, לאור המוסר הסוציאלי של היהדות, המלכות ומקרכת את קצות כלל ישראל, החל בחרדים וכלה בציונים החילוניים, על ידי “עבודת ההווה” בגולה ובארץ. אולם חולשתה של הגות זו בהיעדר יעדים או מסרים קונקרטיים ליישום ארבע המטרות המפורטות, ובהיעדר דרכים למימושן הלכה למעשה.³⁷

סיכומו של דבר: כאן הגיעה לקצה “הפרוגרמה” הכוללנית, והחלה תקופה של בירור רעיוני פנימי בוועידות, בפגישות ובמועצות לסוגיהן. ועידת השומר הדתי בקראקוב (ניסן תרצ”א) באה למלא, כביכול, חלל שהותירה החוברת הנ”ל,³⁸ בהציבה שלושה יעדים קונקרטיים של חלוציות דתית-לאומית:

- א. חובת עלייה עד גיל 25 שנה.
 - ב. חובת יציאה לקיבוצי הכשרה (“קיבוצי עלייה” שומריים) לשנה לפחות.³⁹
 - ג. הצטרפות לקיבוץ קבוע בארץ, כחבר השומר הדתי לשעבר.
- המטרות הכלליות של תחייה, ליכוד, אחריות ומעשיות, פינו את מקומן ליעד החלוצי, שנישא על כתפיו של השומר הדתי, כאוואנגארד של תנועת תורה ועבודה. אולם נחלקו הדעות על מניעיו של היעד החלוצי: לדעת אחדים, שעתידיים להוות את הזרם הקיבוצי, מקורו “איסטרטגי” – דחף פנימי, חברתי-תרבותי, לגשר על העימות הפרובלמטי בתוך הזוגות “דתי-לאומי”, “סגירות ופתיחות” (בלשונם, העימות בין “מודרניזם” לבין “מסורת היהדות”). לסברת אחרים, העתידיים להוות את הזרם הפלורליסטי-התיישבותי, יניקתו “טקטית” – מן הדחף להציל אחים טועים מציפורני ההתנכרות הדתית-לאומית, ואין כחלוציות המלהיבה נוער ומחזירה אותו לצור מחצבתו.⁴⁰
- על דעת שתי הקבוצות, היעד החלוצי הוא בחזקת “מהפכה חינוכית של הנוער הדתי, ומרידה בגולה”;⁴¹ התייצבות בשורות הראשונות של חלוצי ארץ-ישראל

37. קרונה.

38. קרונה; חוזר קרקוב, כ בסלול תרצ”ב, חוזר ראש חודש סבת תרצ”ב; *הד השומר הדתי*, סבת תרצ”ג; *כנסתנו*, אב תרצ”ג, עמ’ 14-21; *השומר הדתי*, ראש חודש סיון תרצ”א, עמ’ 16-2; *נתיבה*, יד באדר תר”ץ, עמ’ 161; שם, א באולול תר”ץ, עמ’ 61; שם, יג בניסן תר”ץ, עמ’ 193; שם, ה בסיון תרצ”א, עמ’ 12; *הד*, ניסן תרצ”א, עמ’ יא; *המור*, טז בתמוז תרצ”ב, עמ’ 7-6; קרניאל, עמ’ 209-212; *כמישור*, יג בניסן תש”ד, תל-אביב, עמ’ לו.

39. “לא ככלי להקל על העולים הבוודים להיקלט בקולקטיב בארץ אלא ממסגרת הכשרתית, התואמת את שיטת חינוכו של השומר הדתי” – קרונה.

40. *די יודישע שטימע*, כז בסיון תרצ”ו, עמ’ 5-7; א’ פישמן, “התנועה החלוצית הדתית במזרח אירופה”, *הקבוץ*, תל-אביב 9/1978; עמ’ 6-7.

41. החסרה כל סיכוי לעתיד. אולם גם נשמעה דעה בזכות המאבק למען הגולה: “גם פה בגולה גרידא, מקום המוני ישראל [...] יש לנו שדה רחב ידיים לעבודה וליצירה [...] לבצר את עמדותינו [...] להשגיח על הנפש והמוסר, על הבית ועל הרוח אשר בבית ועל התורה ועוצמתה”. “רגילים הם, מנהיגי השומר הדתי לגנות כל כך את הטיפוס של היהודי הגלותי, אך היהודי הגלותי הוליד את הגאולה היהודית, משום כך איננו רואי לתיאור כמפלצת”, *השומר הדתי*, ראש חודש סיון תרצ”א, עמ’ 9; *הד*, סיון תרצ”א, עמ’ ג-ד.

הדתית העובדת;⁴² בכוחו לעצב דמות יהודי חדש, הבונה את ארצו על יסודות תורה ועבודה [...] שיביא לידי שינוי ערכין בחברה ע"י קיום [...] מעשי [...] כן [...] וקנאי [...] של התורה והמצוות [...] שיביא לגישוש רעיונות סוציאליים [...] ולמדינה דתית עברית", שפירושה "מדינת יהודים בשביל התורה היהודית והלאום העברי", המתחדשים בה.⁴³ המדינה תקום בעקבות ובזכות הכשרת הנוצר "לחיים קיבוציים, לפועלים, החיים מפרי עבודתם, לאזרחים המוכנים להילחם בעד חרותם הלאומית".⁴⁴

ראשיתה של הכשרת הנוצר לימד החלוצי בפעילות המכוונת בקן במושבה, הטשכה בהתארגנות "קיבוץ מכשירים" מקומי, כלומר קבוצת בוגרים לקראת יציאה לקיבוץ הכשרה שומרי, שהצטרפותה לאותו קיבוץ הכשרה בגולה היא חובה, אולם לקיבוץ קבע בארץ – רשות. מלאכת ההתארגנות והיציאה הוטלה על משרד הכשרה והעלייה שעל יד ההנהגה הראשית של השומר הדתי, שהיה כפוף ל"החלוץ המזרחי" בפולין.⁴⁵

בועידת קראקוב הנ"ל צומצמה, איפוא, האידיאה הלאומית-דתית בשומר הדתי לימד החלוצי-התיישבותי, וממנו יצאו שני זרמים שיתגבשו תוך השנים הקרובות, האחד בעל אופי פופוליסטי-פולורליסטי, ריאליסטי ומתון, והשני סלקטיבי-אליטיסטי-מוניסטי-קיבוצי-אוטופי, בעל גוון סוציאליסטי.⁴⁶

ועידת השומר הדתי של פולין הקונגרסאית בווארשה, באב תרצ"ב, היתה מעין המשך של ועידת קראקוב בליבון אידיאי של שני הזרמים, הפולורליסטי לעומת המוניסטי, כאשר נוסף אלמנט חדש מפריד ביניהם, והוא בתחום הדביקות בתנועת תורה ועבודה.⁴⁷ לזרם הפולורליסטי היתה הדביקות מובנת מאליה, אוטומטית ואורגאנית, ואילו לזרם המוניסטי – מותנית, ניתנת לשיקול ולהכרעה בהתאם למציאות הנתונה. בימי הוועידה נדמה היה שנמצאה נוסחת פשרה של "דביקות תנועתית",⁴⁸ ללא היכה וכפייה, הכלולה ב"הגשמת תורה

42. גם כעתודה לה, נתיבה, ה בסיון תרצ"א, עמ' 12.

43. השומר הדתי, ראש חודש סיון תרצ"א, עמ' 3-7; ההד, ניסן תרצ"א, עמ' יא.

44. השומר הדתי, ראש חודש סיון תרצ"א, עמ' 7.

45. כשיתוף פעולה עם מרכזו. התנאים להתקבל להכשרה: גיל 18, חברות של שנתיים בשומר הדתי, שליטה בעברית, בתנ"ך, בגיאוגרפיה של ארץ-ישראל, בתולדות הציגנות והמזרחי, התמצאות בחורת תנועת תורה ועבודה, הצגת תעודת רופא, משלום של 25 זהובים דמי הצטרפות, אספקה עצמית של הלכשה בסיסית ראשונה. התנאים הנ"ל היו פורמליים, וספק אם החברה) הממוצע(ת) עמדו בהם. חוזר קראקוב, ג באייר תרצ"ב, כ בכסלו תרצ"ב; דו"ח מפעולות ההנהגה הראשית (ז' בניסן תרצ"א – אב תרצ"ב) לוועידת השומר הדתי, אב תרצ"ב, עמ' 7; חוזר קראקוב, ה באלול תרצ"ב.

46. ההד, סיון תרצ"א, עמ' יג-יד; שם, אב תרצ"א, עמ' יב; שם, תשרי תרצ"ב, עמ' יז; ההד השומר הדתי, ניסן תרצ"ב, עמ' יד; חוזר קראקוב, ר"ח טבת תרצ"ב; חוזר קראקוב, יב בניסן תרצ"ב; חוזר קראקוב, יז בסיון תרצ"ב; קרניאל, עמ' 25-28.

47. חוזר קראקוב, כ בכסלו תרצ"ב; חוזר קראקוב, ר"ח טבת תרצ"ב; חוזר קראקוב, כח באדר א תרצ"ב; חוזר קראקוב, כג באלול תרצ"ב; נתיבה, י באדר ב תרצ"ב, עמ' 193; דו"ח, עמ' 5, קרוונה; אנציקלופדיה של גלילות, ורשה, כרך ב, עמ' 165-167.

48. כלשון "תקנון ההכשרה", אהלנו, ניסן תרצ"ה, עמ' 1-6.

ועבודה בגולה ובארץ" (כלומר: מרידה בגולה,⁴⁹ חובת עלייה, הקמת קיבוצי הכשרה שומריים, ארגון קבוצות חלוציות של בוגרים ובני שכבה ג' בסניפים).⁵⁰ אולם ניתוח החלטותיה של הוועידה מוכיח, שנוסחת הפשרה היתה חלקית ולא חלה על שני תחומים מרכזיים:

א. בגולה, שבה תכתב "הדביקות בהגשמת תורה ועבודה" בהקמת קיבוצי הכשרה שומריים, בעלי אופי מקצועי ורוחני, בפיקוח מרכז "החלוץ המזרחי" וכהנהגתו.⁵¹

ב. בארץ, שבה משמעותה של "הדביקות בהגשמת תורה ועבודה" היא ביצור כמותי ואיכותי של הפועל המזרחי, המעצב חברה חדשה דתית-עובדת, אשר תשמש בסיס לגאולת האומה והארץ. מעשית, פירושה עלייה ארצה, כקבוצה מאורגנת (על רקע כישלון פלוגת "גאולה") והנחת יסוד לקיבוץ חקלאי שומרי ראשון בתוך קיבוץ בני עקיבא בפתח-תקווה. "הדביקות בהגשמה" נתפסה איפוא תפיסה כפולה, ריאליסטית ואוטופית: ביצור הפועל המזרחי וקבלת הפיקוח של מרכז, וכן עלייה מאורגנת, המבטיחה דביקות חלוציה, מחד גיסא, והקמת קיבוצי הכשרה רוחניים וחטירה לקראת "גאולת האומה והארץ", מאידך גיסא. בסיפא, שהועלתה כאן כראשונה, נשמע הד לתורתו של הרב קוק, תורת הגאולה המשיחית הציונית (על הפרדוקס שבה).

הפשרה המוסכמת בתחום "הדביקות בהגשמת תורה ועבודה" היכתה גלים בבירורים בכתב ובעליפה, שהתקיימו בתום הוועידה, ונוסחה ניסוח חדש, מדויק יותר, כסינתזה. אולם לא שררה אחדות דעים למשמעותה של הסינתזה. השמרנים מצאו אותה כ"חיי עבודה, המבוססים על הצדק והיושר ע"פ תורת ישראל בארץ ישראל בשמירה [...] 'על ירושת אבות' ובעמידה [...] במערכת להתחדשות התרבות הישראלית המקורית ברוח נביאינו".⁵² הפרוגרסיביים ראו את הסינתזה כחיי עבודה פרודוקטיביים בעיר או בחקלאות בכפר, ללא קביעת צורת ההגשמה, הפלורליסטית או המוניסטית, כפי שהתגבשו בשני הזרמים, ההתיישבותי או הקיבוצי, בשומר הדתי,⁵³ אולם תוך הכלטת האחרון על פני

49. שלילת הגולה היתה לזרא ליהדות התרדית כפולין, מכאן אחת הסיבות להסתייגותה החמורה מן השומר הדתי. הקביעה, שהחלוציות הדתית לא שללה עקרונות את הגולה טעונה הוכחה. מ' קרונה, במישור - התנועה החלוצית הדתית כפולניה, תל-אביב, ניסן תש"ד, עמ' ל"ה.

50. "הקבוצות החלוציות" כונו בשמות "קיבוץ מכשירים חלוצי", "קיבוץ חלוצי" (בקראקוב); בדרך כלל התכנסו פעם בשבוע לפעולה-מפגש, הד השומר הדתי, טבת תרצ"ג עמ' 36.

51. קרונה. לפי דבריו משתמע, שקיבוצי ההכשרה הם "מעין אחלואת חלוציות, פרודור לטרקלין ההגשמה בארץ", בהקנתם הכשרה מקצועית מתאימה בהתאם לתנאי החיים הקולקטיביים בארץ.

52. בתזכיר ההנהגה הראשית של השומר הדתי כווארשה ל"מזרחי". כנסתנו, אב תרצ"ג, עמ' 28-29.

53. קרונה.

הראשון.⁵⁴

הסבר מקיף ועיוני לסינתזה ניתן למצוא בהרצאות על התנוך של הצופה הדתי, פרי עטו של ד"ר ב' גוטסדינר,⁵⁵ לפיו השקפת "תורה ועבודה" חתומה בחותם היושר והתיקון העצמי משל האיסיים, לימוד התורה ומימושה משל הפרושים, קנאות לאומית משל הבריונים וקירבה לתרבות העמים משל הצדוקים. הסינתזה בדורנו מושגת שלבים-שליבים: בראשון היא מתרכזת סביב חינוכו של הצעיר כבן-אדם ויהודי כפרט, השואף לשלמות מוסרית, במידת האפשר, על ידי קיום התורה ומצוותיה, לרבות הסוציאליזם. בשלבה השני היא מחייבת עלייה ארצה על מנת להשתחרר מכבלי הגולה החומרניים והרוחניים וכדי להשתתף בהנחת יסודות איתנים לפועל המזרחי בארץ במאבקו לעיצוב חברה חדשה דתית-לאומית-עובדת-שווייגית ברוח השקפתה של תנועת תורה ועבודה. בשלבה השלישי מהווה החברה הנ"ל אחד הגורמים לתחיית עם ישראל ותורתו בארץ-ישראל הריבונית.⁵⁶ האופייני לשלושת השלבים הוא הריאליזם המתון שבהשתחררות מן הגולה (ולא מרידה בה) ובתחייה דתית-לאומית של העם ותורתו (ולא משיחיות שבגאולה), ללא התייחסות לזיכוח על צורת ההגשמה.

בהשקפת העולם והחיים בהשומר הדתי, על שני זרמיו, לא ניכרו השפעת הסינתזה ועקבותיה, משום הסתירה הפנימית שבה; האתוס החלוצי-הדתי תבע קיום מצוות "הגשמה אישית חלוצית" לאלתר, תוך הנחה שבעצם ההגשמה יש משום סינתזה חלקית (דבר שלא הוכח) של הישג והחדש. הסינתזה המלאה גנוזה בעתיד, בו שמורה לה שיבה לעבר הדתי המקיף השורשי, ההרמוני והאחדותי.

אולם באותה שיבה חדלה הסינתזה להתקיים והפכה לתיוה חד-ממדית. מציאות חברתית חייבה את הציבור הדתי-לאומי לצאת ידי חובה כלפי שתי רשויות בלתי מתפשרות ובלתי סובלניות, האחת חרדית אנטי-ציונית, והשנייה ציונית-חילונית; ועל רקע חובה כפולה זו נולדה תקוות הסינתזה, שנתבדהה.⁵⁷ את מקומה של הגישה הסינתטית תפסה השקפת שני הזרמים, הפלורליסטית

54. כאשר הקיבוץ הקבוע הוא "כיתוי אוביקטיבי של תנועתנו [...] שמירה מעולה של מהותנו ותורתנו". הוא יונק את כשרותו החיובית אינסטיקטיבית מקנייני התורה, מכורח התנועה והאומה. פסיכולוגית, הוא מנוף אדיר להתפתחות של הפרט והכלל, הנאיל והוא "מגדל איש מידות, המשוחרר מתסביך הנחיתות מול העולם הגדול, אופטימי [...] נכון נפשית לשרות החברה והעם [...] וכטיפוס של חלוץ מרדני [...] נכון לשרת את יעודי תורה ועבודה יסודיים." *הד השומר הדתי*, סבת תרצ"ג; *חזון קרקוב*, כח בתמוז תרצ"ג; *כנסתנו*, אב תרצ"ג, עמ' 24-29; קרונה.

55. ברוך גוטסדינר, *הרצאות על החינוך של הצופה הדתי* (להלן: גוטסדינר), בהוצאת ההנהגה הראשית של בני עקיבא בגליציה המזרחית, לבוב תרצ"ג, עמ' 16. השווה אורחות, עמ' 142.

56. חזון כט בחשון, תרצ"ג, *הד השומר הדתי*, סבת תרצ"ג; *כנסתנו*, אב תרצ"ג, עמ' 3, 12, 14, 16; *השומר הדתי*, ר"ח סיון תרצ"א, עמ' 4.

57. השווה: אהוד לוז, עמ' 56, 69, 85, 89, 91, 216, 200, 237, 261, 265.

והמוניסטי. הראשונה היכתה שורשים בפולין הקונגרסאית, וההנהגה הראשית בווארשה היתה לה לפה. השנייה היתה דומיננטית בגליציה המערבית, ודוכרה היתה ההנהגה הראשית בקראקוב. היאחזות כל אחת משתיהן באיזור גיאוגרפי היתה פונקציה של הרכב האוכלוסייה השומרית בו. תלמידי חדרים וישיבות, שהיוו רוב רובם של חברי הקנים בפולין הקונגרסאית, נטו מכוח המסורת היהודית ופסיכולוגיית הדת ליתר אינדוידואליזם, השמור בהגשמה הפלורליסטית. לעומתם תלמידי הגימנסיות, הממלכתיות והפולניות, לרוב בגליציה המערבית, חשופים היו לרוח תרבותית פולנית-רומנטית ולאדיאואת מהפכניות שמאלניות, ופעמה בהם מעורבות ודריכות חברתית-לאומית-מעמדית, ולכן מצאו את מקומם בזרם המוניסטי.

שנת תרצ"ד היתה לכל אחת משתי הגישות של הגשמה חלוצית שנת ניסוח השקפתי ומאבק סביב הקמת "הקיבוץ המשותף הארצי", ככלי מרכזי למימוש ההגשמה החלוצית:⁵⁸

א. לאסכולה הפלורליסטית קדמו שני מבשריה, שעקבותיהם ניכרו בדחיית כל כפייה של משטר חברתי-פוליטי עתידי בארץ,⁵⁹ והם התת-זרמים הרחוני והפרודוקטיביסטי.

לתת-זרם הרחוני היו שני פרצופים:⁶⁰ "חלוציות דלתא", שמשמעותה היתה מרי בתלישות ובטמיצה בהווי הגלותי והשתחררות מהן, ו"חלוציות דלעילא", שפירושה היה אוטואמנציפציה רוחנית תוך עקירת נטעים תרבותיים זרים ומאבק בעם-ארצות. המכנה המשותף לשני הפרצופים היו: (א) הגברת הדביקות בתורה ובמוסרה, דביקות שבאהבה (לרבות השפה העברית). (ב) שיבת ציון כתמצית היהודי והאנושי, וגולת כותרתה היא הקמת מדינה יהודית דתית. (ג) ליכוד יתר וקירבה פנימית למחנה הדתי-חרדי בגולה ובארץ. (ד) "קבלת אבות", שאין בה כל חידוש, המקרבת לבבות כמחנה החרדי בדרכי נועם חינוכיות.⁶¹

תת-זרם הפרודוקטיביסטי הבלוט את הצד הסוציאלי,⁶² המשתחרר "מכבלי הגלות בחומר", ומשנה ערכין במבנה החיים הכלכליים-חברתיים, וכל אלו למען הקמת "עם עובד" החי על התורה ועל העבודה בארץ-ישראל.⁶³ פירושו של "עם עובד" הוא פרודוקטיביוציה בכל צורה, ורק מאוחר יותר בצורתה החקלאית,

58. נתיבה, יב באב תרצ"ד, עמ' 3; דו"ח, עמ' 24-27; קרונה, יתדות, עמ' 5; קרונה; אהלנו, סיון תרצ"ו, עמ' 15; די יודישע שטימע, א באייר תרצ"ו, עמ' 6-7: מאמריהם המרובים של קרונה וטרלר באהלנו.

59. אהלנו, ניסן תרצ"ד, עמ' 4.

60. אהלנו, תשרי תרצ"ו, עמ' 11, 13, שם, שבט-אדר תרצ"ו, עמ' 2-6, שם, ניסן תרצ"ו, עמ' 5-7; התרד, סיון תרצ"ה, עמ' 2, שם, תשרי תרצ"ו, עמ' 2, 10-14; דו"ח, עמ' 26-25.

61. אהלנו, אדר תרצ"ד, עמ' 7.

62. אהלנו, תשרי תרצ"ה, עמ' 8; קרונה, יתדות, עמ' 16.

63. אהלנו, אדר תרצ"ד, עמ' 19-20; נתיבה, יג באדר תרצ"ד, עמ' 3.

בעלות הזרם הפלורליסטי במערך הרעיוני.

ב. גם לאסכולה המוניסטית-קיבוצית היה "מבשר", בדמותה של החלוציות ההתיישבותית הדתית של הפועל המזרחי, שחתר ליצור טיפוס של יהודי שלם, "שומר תורה ומצוות, חנוץ נאמן לעמו וארצו וחי חיי עבודה ויגיע כפיים [...] חקלאית"⁶⁴, או בלשון אחרת, ל"חינוך דור [...] החי על העבודה על פי התורה"⁶⁵. הניסוח האחרון נשמע רדיקלי יותר, בתוכו חינוך לעבודה התואמת את התורה ולא, כנוסח ראשון, חינוך לתורה בתנאי עבודה. כנראה, קשיי העמידה בהתיישבות החקלאית האינדיווידואלית ואתוס החלוציות הקיבוצית זירזו את תהליך ההתגבשות של הגישה המוניסטית-קיבוצית, וזאת מתוך אמונה שבהגשמה קולקטיבית-שוויונית-חקלאית יש תקווה לחלוציות הדתית-לאומית בארץ.⁶⁶

ההגשמה המוניסטית ניצלה מערטילאיות אוטופית על ידי הפעלת מבנה-על בדמות "הקיבוץ הארצי המשותף"⁶⁷. הנחתו האידיאית היתה, "שההגשמה המלאה של רעיון תורה ועבודה אפשרית רק בחיים קיבוציים-קולקטיביים בארץ", בהתחשב במציאות החילונית והקפיטליסטית, שתכשיל כל ניסיון אחר של הגשמת תורה ועבודה.⁶⁸ הקיבוץ הקולקטיבי הדתי בארץ עשוי לגבור על הקשיים ולהגשים הגשמה מלאה את רעיון תורה ועבודה משום היותו: (א) תא חלוצי לחיי תורה ועבודה שלמים. (ב) מכשיר התנועה לליכוד הכוחות ולפעולה מאוחדת. (ג) מכשיר דתי-לאומי. (ד) מכשיר תרבותי⁶⁹ ליצירת חברה המיוסדת על צדק ויושר.

ארבעת הסעיפים הנ"ל פורטו ופורשו כעבור זמן-מה, כדלקמן:

א. בהרכבו הסגולי של חבריו יוכל "התא החלוצי" הוולונטרי לעמוד כנגד הפיתויים מבחוץ והקשיים מבפנים,⁷⁰ לעצב חיי תורה ועבודה "עקביים" ואף

64. אהלנו, תשרי תרצ"ה, עמ' 7-8; קרניאל, עמ' 40.

65. אהלנו, ניסן תרצ"ה, עמ' 6.

66. השוה א' פישמן, "רעיון תורה ועבודה", בשכילי התחיה, כרך ב, רמת-גן תשמ"ז, עמ' 133-140.

67. הוקם במושבת מנהלים ברייטישה (כג-כד באב תרצ"ד), בהתוועדות הדומה כהתארגנותה לוועידה: בנכוחות כ-200 אחים ואחיות מקיבוצי העלייה והכשרות שומריות אחרות, בהדרכת חברי ההנהגה הראשית בקראקוב ושלוחים מן הארץ. רקע לדיונים ולהחלטות שימשו ההרצאות: טרלר - "העבודה בשדה הקיבוצית והחלוציות", "הקיבוציות כתנועת תורה ועבודה והקיבוץ המשותף", "המצב בקיבוצי העלייה"; והרב אביגדור - "חינוך חלוצי דתי והשקפותיו על הקיבוציות". באופן פורמלי הגדיר עצמו "הקיבוץ המשותף הארצי" כמסגרת המלכדת כחוכה את הנאמנים להשקפה קיבוצית ופועלים למענה באופן ארגוני וחינוכי כקן, במושבה ובהכשרה. בתום ההתוועדות נרשמו לקיבוץ הארצי המשותף 120 חברי. אהלנו, תשרי תרצ"ה, עמ' 13-15, שם, חשון תרצ"ה, עמ' 3-6, 16; שם, שבט-אדר תרצ"ו, עמ' 10; נתיבה, די בתשרי תרצ"ה, עמ' 4; ח באייר תרצ"ו עמ' 3.

68. אהלנו, תשרי תרצ"ה, עמ' 14-15; קרניאל, עמ' 35-39.

69. המאפשר השתלמות עצמית.

70. "תאים של חיים יהודיים אנושיים יפים ונעלים, אשר יאירו באור היהדות הנצודית". "תא

“שלמים” מבחינה תורנית, חברתית וכלכלית, וכל זאת תוך מאמץ בלתי פוסק לעקור את הרע הנטוע באדם האנוכי מנעוריו, ולשתול בו, בפרט, את ערך הזולתנות, בהתאם לפתיחותו הנפשית של הפרט ורמתו הדתית-מוסרית של הקולקטיב. וכך תהיה ההגשמה ל”מקור ברכה לחיי היחיד והציבור הישראלי”.⁷¹

ב. הקיבוץ מסוגל לשרת את צורכי התנועה למעשה, הודות לאחדות יעודו הרעיוני, פרי החינוך העקבי, ומכוח התארגנותו הפונקציונלית. אחדות הלבבות ו”ההתחיות” הקיבוצית היא מעבר להשתייכות פורמלית לתנועה (תשלום מס או ביקור במועדון), והיא מתמצית בדביקות במטרה ובנכונות לשרת את התנועה, שהיא חלק מאישיותו של החניך.

ג. הודות לרמתו החברתית-מוסרית הגבוהה של הפרט והקולקטיב עשוי הקיבוץ לעורר התעוררות דתית-לאומית רחבה וקונסטרוקטיבית כיישוב העברי.⁷²

ד. “האמת השלום והצדק” הם בחזקת “יצירה מוסרית מודעת” עד כדי כך, שאין “להאמין בעמנו ובציון, ואף לא רוצים בו, אם לא יהיה בנוי על יסודות של מוסריות יהודית [...] של צדק”. תחיית העם מותנית אפוא בפתרון הבעיה הסוציאלית-תרבותית-כלכלית, מחד גיסא, ובדביקות מתחדשת של מודעות מוסרית מאידך גיסא, כאשר שתיהן אחוזות ביהדות הנורמטיבית, המקדשת חיים מוסריים של אדם ויהודי. כישות עובדת-מוסרית ישתלב הקיבוץ הדתי לאומי בתהליך הרנסנס הכלל-לאומי בארץ ויקרין עליו מאורו המוסרי-לאומי, מופת חייו, ולא ממלל ההכרזות.⁷³

עם הקמת “הקיבוץ המשותף הארצי” בגליציה המערבית התחזק הזרם המוניסטי-קיבוצי. קיבוצי העלייה השומריים שבקונגסובקה לא הצטרפו אליו, למרות ההכרה הפורמלית בו על ידי ההנהגה הראשית כווארשה.

עם התגבשות שני הזרמים, הפלורליסטי והמוניסטי, החל המאבק ביניהם. “הקיבוץ המשותף הארצי” שימש מטרה לפגיעה, כאשר נמצא בעיני מתנגדיו כמעשה חיקוי לתנועות נוער שמאלניות-אפיקורסיות: הוא “אינו מופת לחיים דתיים מלאים”; בהרכבו הסלקטיבי הוא עלול לצמצם את היקפה החברתי-דמוגרפי של תנועת תורה ועבודה; והעיקר, צמיחתו אינה רעיונית אלא חומרנית – להבטיח את קיומו המעורער כלכלית וחברתית.⁷⁴

“הקיבוץ המשותף הארצי” יצא להגנתו, בהטעימו, שבקיבוציות אין משום צמצום היקפיות הדמוגרפית של התנועה, אלא אתגר וגירוי לה. היא מהווה רק דרגה בתוכה, דרגה של הכרעה רצונית, הנתונה לכל אדם, להגשים אישית חיי

שיוכית כיצד חיים חיי צדק ויופי, המבוססים על יסודות תורה ועבודה ומסורת ישראל”.

אהלנו, חשון תרצ”ו, עמ’ 9; התרן, חשרי תרצ”ז, עמ’ 28.

71. התרן, יד כחמוז תרצ”ה, עמ’ 10–11; שם, כט באלול תרצ”ו, עמ’ 13.

72. אהלנו, חשון תרצ”ה, עמ’ 3–6, 14; שם, חשון תרצ”ו, עמ’ 5–1.

73. התרן, תשרי תרצ”ו, עמ’ 4–13, 32.

74. אנציקלופדיה של גלויות, ורשה, כרך ב, עמ’ 165–167; קרניאל, עמ’ 40.

תורה ועבודה במילואים. כסולם הנורמות של "ואהבת לרעך כמוך" קיימות דרגות של "סור מרע" ושל "עשה טוב"; האחרונה, המתגשמת בקיבוץ, פתוחה לכל הרוצה והמסוגל.⁷⁵

ועדת השומר הדתי לגליציה המערבית בקראקוב (כח-כט בתשרי תרצ"ה) שימשה זירה לחידוד רעיוני זרמי, תוך הבלטת הקירבה והמרחק בין שתי האסכולות. הקירבה היתה במטרה המשותפת של שלילת הגולה ושל חתירה ל"חיי יהדות מלאים" בארץ, שמשמעותם נותרה מעורפלת לשני הזרמים. המרחק התבטא באמצעי הביצוע הנכון של קיבוץ מוניסטי מול התיישבות עובדת פלורליסטית.

מתוך החלטות הוועידה ניתן היה להסיק, שיד הראשונים גברה על האחרונים. השומר הדתי מדגיש בחינוכו (במיוחד בשיכבה ג') את הקיבוציות, ומחייב את בוגריו הסלקטיביים לצאת לקיבוץ-עלייה, באשר הוא "הביטוי הכי-נכון להגשמה [...] רעיון תורה ועבודה", ובאשר הוא "התא החלוצי לחיי תורה ועבודה ומכשיר חברתי ליצירת חברה מיוסדת על צדק ויושר". ולכן "מאשרת הוועידה את תוכנית הקיבוץ המשותף, שעובד ע"י ההנהגה הראשית".⁷⁶

אולם השוואת תוכן האישור הנ"ל עם זה שבהחלטות "הקיבוץ המשותף הארצי" מעידה על כרסום כמשמעות הקיבוציות, הן בתוקפה והן במונחה: התואר "שלמים" הושמט, וכן הוחלפו ה"רק" ב"הכי נכון" ו"תרבותי" ב"חברתי", ונמחקו שתי החלטות (ב' וג'). השינויים, הוויתור וההתחלפות כאן, כנראה, כמחווה מצד הוועידה למען אחדות המחנה ושלום בית. הקנים של השומר הדתי בפולין הקונגרסאית נפתחו מכאן ואילך ל"קיבוץ המשותף הארצי", ולמרותו סרו גם קיבוצי העלייה הקונגרסאיים.⁷⁷

כרסומו של הזרם הקיבוצי נמשך במועצה הארצית, שהתכנסה בווארשה בד-ה בכסלו תרצ"ה. הוטחו כנגדו האשמות, כגון תלישות רעיונית, אנכרוניזם בתקופת התיעוש המודרני, אשליה בהערכת המציאות החילונית בארץ, הרחקת חברים משורות תנועת תורה ועבודה (משום גישתה הסלקטיבית המתנשאת), והעיקר, היעדר "חלוציות מסקנית ועקבית" בהגשמה אישית (מטבע לשון שהוטבעה סביב שנת תרצ"ב ולא נתפרשה). אם כי ההאשמות לא נכללו בהחלטות המועצה, הרי רוחן נשבה בהן, רוחה של הגישה הפלורליסטית. על כל השומרים הוטלה חובת ההכשרה והעלייה, והצטרפות לכניין ארץ-ישראל דתית-עובדת כהנהגת הפועל המזרחי בארץ. אין זכר להבלטת הקיבוציות בחינוך השומרים, לפחות בשיכבה ג'. הרושם הוא כאילו האידיאולוגיה בשומר הדתי

75. אהלנו, תשרי תרצ"ה, עמ' 14-15; קרניאל, עמ' 10, 40, 42.

76. אהלנו, תשרי תרצ"ה, עמ' 2, 14-15, שם, חשון תרצ"ה, עמ' 3-6, 14-16; שם, כסלו תרצ"ה, עמ' 14; שם, ניסן תרצ"ה, עמ' 3, שם, שבט-אדר תרצ"ו, עמ' 10; נתיבות, יד בתשרי תרצ"ה, עמ' 4; שם, ח באייר תרצ"ו, עמ' 3; קרניאל, עמ' 33-35; אורחות, עמ' 158.

77. אהלנו, כסלו תרצ"ה, עמ' 15; שם, שבט-אדר תרצ"ה, עמ' 15; ניסן תרצ"ה, עמ' 15.

זורמת על מי מנוחות.⁷⁸

המאמרים האידיאולוגיים שנתפרסמו לאחר המועצה היו ברוכב פרי עטם של מצדדי הזרם הפלורליסטי. בתוכנם הענייני ובסגנונם התקיף הם הביעו ביטחון ושכנוע פנימי, ואין תימה שעוררו אהדה בקרב שומרים דתיים, חובשי "חדרים" וישיבות בפולין הקונגרסאית. לדידם היתה האוריינטציה הפלורליסטית מהפכנית זיה, וזו הקיבוצית-מוניסטית היתה לזרא, והסיבות לכך: (א) היא חסרה הסכמת פוסקי הדור. (ב) היא שקועה בתמימות רומנטית, שאינה נדרשת להוכחה אקטואלית-ריאלית של צידקת אמונתה, שיש ביכולתה להקים חברה דתית-לאומית-מוסרית מתוקנת. (ג) היא חיקוי פזיז, סתמי וזר, החסר שורשים לאומיים-רוחניים ביהדות. (ד) היא מתנכרת לפלורליזם של תנועת תורה ועבודה, ומצרה את צעדיה בהתפשטותה ובהרחבתה. (ה) היא חסרה יציבות חברתית, ומחלישה את תנועת תורה ועבודה. (ו) היא עיוורת מלהסיק מסקנה סוציולוגית מן המתרחש בקיבוצים החילוניים כתחום המשפחה המתפוררת והגישה האתיאיסטית המיליטנטית. (ז) היא נעדרת יכולת או רצון לקלוט שכבות רחבות בגולה ובארץ מפאת עמדתה האליטיסטית. (ח) היא גורסת סוציאליזם מארקסיסטי-מאטריאליסטי.⁷⁹

דברי ביקורת אלה זימנו תגובה מצד חסידי הזרם הקיבוצי, שניסו לסתור אותם אחת לאחת:

א. הטענה על היעדר של פסיקה דתית חוטאת לאמת, באשר הקיבוץ הדתי הוקם בידיעת הרב קוק ובהתאם לתפיסתו המוסרית-חברתית. רבים מבין מייסדי הקיבוץ הדתי נמנו על תלמידיו המוכהקים, והרב קוק לא מחה כנגדם. דעתו בדבר "אחדות והרמוניה בעולם, באנושות, בעם ובאדם" עולה בקנה אחד עם אידיאת הקיבוץ הדתי. וכן תפיסותיהם הקולקטיביסטיות של האיסיים ושל המקובלים הלוריאניים כשרות היו במחשבת היהדות החרדית. אין להיבהל מקטרוגם של מספר רבנים, המנותקים מן המציאות החברתית היהודית-לאומית, משום היותם שקועים בד' אמות של ההלכה בלבד, או מבוהלים ממורא הגבירים עליהם.

ב. הקיבוץ אינו מעשה חיקוי אלא תוצאת דחף פנימי עצמאי "לשלול תכונותינו הגלותיות ולהכריז על שינוי ערכין מוחלט בתפיסתנו ובפעולותינו", ולמצוא מקלט מן הרע הגלותי בקיבוץ הדתי, המגשים את השוויונות המוסרית, שהיא בתשתית היהדות.

ג. הקיבוץ לא הכריז על בלעדיותו בתנועת תורה ועבודה, ולא פסל כל זרם אחר בה, שעה שהזרם הפלורליסטי הכריז מלחמת חורמה נגד הזרם הקיבוצי.

78. אהלנו, חשון תרצ"ה, עמ' 3; שם, כסלו תרצ"ה, עמ' 14; שם, שבט-אדר תרצ"ה, עמ' 15; שם ניסן תרצ"ה, עמ' 6; התרן, כס באולול תרצ"ו, עמ' 4-5, 13; שם, חשון תרצ"ו, עמ' 12; שם, ניסן תרצ"ו, עמ' 9-18; שם, תשרי תרצ"ו, עמ' 38.

79. אהלנו, סיון תרצ"ה, עמ' 4, 9; שם, טבת תרצ"ה, עמ' 3; שם, שבט-אדר תרצ"ה, עמ' 3; שם, תשרי תרצ"ו, עמ' 12; שם, חשון תרצ"ו, עמ' 8-9; שם, תשרי תרצ"ו, עמ' 7; התרן, יד בתמוז תרצ"ה, עמ' 9-10; קרניאל, עמ' 36-40.

ד. את האחריות להיעדר יציבות יש להטיל על ההנהגות הראשיות בגולה ובארץ, שלא דאגו בעוד מועד למלאו כוח אדם בכמות ובאיכות הולמות בקן ובקיבוץ עלייה, במקום אלה שעלו ארצה.

ה. הקיבוץ אינו גורם סוציאליסטי מארקסיסטי-מאטריאליסטי, כי אם מייצג סוציאליות ברוח התורה ונביאיה. אולם הוא מודע לכך, שהכלכלה והחברה הקפיטליסטיות בעולם ובארץ הן נחלת העבר, אינן מאפשרות קיומם של חוקי התורה, מונעות התהוות חברה תורנית החיה חיי מוסר, צדק ושלום (משום התלישות מן הקרקע, היעדר פרודוקטיביות ועוינות המשטר הרכושני, הממלכתי בגולה והמנדטורי בארץ, כלפי כל קולקטיבים).⁸⁰ הפולמוס, ככל שהתרחב והעמיק, לא קירב אף אחד משני הזרמים. נהפוך הוא, הוא פילג את השומר הדתי פילוג רעיוני. הפלורליסטים התחפרו בעמדותיהם, הם, בטענם:

דרכנו היא דרך המחשבה הצרופה ההגיונית, ללא צרוף של רוח הזמן וללא ויתורים וסטיות בשטח הרעיוני-מחשבתי; [...] כל הדולג על כל זה סימן רע לו, סימן לפזיזות וחיפזון, סימן לחוסר אחריות לדבר הנאמר ונשנה, סימן להפקרות רוחנית ואישית.⁸¹

טענה בוטה זו כוונה כנגד הזרם הקיבוצי, והיא היתה, אולי, אחת הסיבות שהניעו אותו להביא את הפלוגתא הרעיונית להכרעה לפני ועידת השומר הדתי הקרובה.

כנסיית השומר הדתי, שהתכנסה כווארשה באיחור, בחשון תרצ"ז, היתה האחרונה לבירור אידיאולוגי. כבר בנאום הפתיחה נקראה הוועידה "לקבוע אחדות לצורות ההגשמה הסופית", ולא "לצורת ההגשמה הסופית". הנוסח של "יתדות לצורות" היה נוסחו של הזרם הפלורליסטי. גם מטבע הלשון "לקבוע" (ולא להכריע) טבוע בחוברת "יתדות" (שכה פורשה בהרחבה האידיאולוגיה הפלורליסטית).

הוועידה, על הרצאותיה ודיוניה, חזרה על הפולמוס האידיאולוגי. הפלורליסטים ראו בהתיישבות החקלאית הדתית במסגרת הפועל המזרחי את ההגשמה האישית האותנטית של תנועת תורה ועבודה. המוניסטים-קיבוציים חיבו התיישבות דתית-עובדת שוויונית-קולקטיביסטית במסגרת הפועל המזרחי, באשר היא "הגשמה מלאה עקבית ומחייבת" מבחינה מוסרית-חברתית, כאופציה העלינה במסגרת תנועת תורה ועבודה. הם גרסו, שאם "נציין את דרך

80. אהלנר, חשון תרצ"ה, עמ' 12; שם, סיון תרצ"ה, עמ' 3; שם, חשון תרצ"ז, עמ' 1-3, 8, 9, 11-14; שם, שבט-אדר תרצ"ז, עמ' 12, 19, 20; התרן, יד בתמוז תרצ"ה, עמ' 10-11; שם, ניסן תרצ"ז, עמ' 9-10, 15-16; שם, תשרי תרצ"ז, עמ' 4-13, 32; די יודישע שטימע, כו בתמוז תרצ"ז, עמ' 5-7; חזור מטעם קבוצת אברהם ברחובות, אדר תרצ"ה; קרינאל, עמ' 189-192, 197-204; י' ברנשטיין, נתיכי החיים, תל-אביב תשל"ז, עמ' 60.

81. אהלנר, תשרי תרצ"ז, עמ' 2-3; אורחות, עמ' 139-140.

החיים, ילכו אחרינו" – גירסה שהיתה מפוקפקת בעיני הפלורליסטים. הדי פולמוס נשמעו בהחלטה המשמעותית של הוועידה, ש"הקיבוץ בארץ הוא המקום להגשמת רעיון תורה ועבודה ולכן כיוון חינוכו של השומר הדתי בכללותו הוא קיבוצי-דת". יש בהחלטה משום חידוש, משום נקיטת עמדה רעיונית וחינוכית קיבוצית מסויגת: הקיבוץ הוא "המקום", ולא "הכי מתאים" או "המתאים" (כפי נוסח המועצה הראשית בתרצ"ה). כמו כן אין בו "הגשמה מלאה ועקבית" אלא "הגשמה" בעלמא, ולכן "כיוון חינוכו הוא קיבוצי בכללותו" ולא כיוון חינוכו הוא קיבוצי. היה בהחלטה זו משום הישג לזרם הקיבוצי, במיוחד כאשר היו שהודו, "שבפעולה הקיבוצית צפון רב טוב לכנסת ולתחייה הדתית בארץ", והוא האמצעי הבדוק לליכוד כוחות הבניין ודרגה עילאית בהגשמת מחשבת תורה ועבודה במציאות הנתונה ביישוב בימים ההם.⁸² למשתתפי הוועידה ולמנסחי ההחלטות מקרב הפלורליסטים ברור היה, "שלא נפלה הכרעה כענין הקיבוץ, מתוך התעלות בכוח ההגיון [...] מתוך מצב מחשבתי ככנסת וצרכיה", ולא נפלה הכרעה בעניין צורתה הרעיונית הדומיננטית.⁸³ בתום הוועידה התעורר בקרב הזרם הקיבוצי הוויכוח על צורתו האינטימית – "הקבוצה" – או המורחבת – "הקיבוץ". תוך פולמוס הוויכוח הפנימי קמו חברים ועשו חשבון נפש רעיוני, ושאלו את עצמם: האם עבר הקיבוץ בכללו "מהפכה נפשית עזה [...] והחלה מסכת חדשה [...] של ביטול האני הרוחני והחומרי למען האני הקיבוצי [...] החי חיי חברה תקינים [...]

82. ד"ח, עמ' 3, 10-7, 20-23, 27, 28, 30-39, 40-44, 48; קרונה, ידות, עמ' 5; קרייצר, "ארכעים שנה לתנועת השומרי-הדתי בפולין", ידיעון יכנה (להלן: קרייצר), קבוצת יכנה, אב תשכ"ה, עמ' 16. בעקבות הוועידה הורחב הקיבוץ המשותף הארצי על ידי צירוף קיבוצי עלייה מפולין הקונגרסאית והקמת חדשים: הוא מנה אז כ-20 קיבוצים, ואלו הם: "גאולה" בודוביצה; "עובדיה" בסלבקוב; "אברהם" בווארשה; "ראשית" בזיבז' ואח"כ בזילונקה; "תרי עשר" בשטימיץ; "שמואל" בסוקולוב; "רמב"ן" בכרוב; "יבניאל" כביאליסטוק; "מהליבר" בלודז; "עבין" בוילנה; וכן קיבוצים בערים: רדום, בהלנוב (ליד לודז), סובלק, ינדוב, קליש, גרדז'ונסק, בור; וכן ארבעה קיבוצים למגורשי זכושין; טווארק, נאווי שולקי, איגנסקי זכושין. הקיבוץ המשותף הארצי הודריך את קיבוצים שלו בתוכניות של השתלמות כללית, יהודית, מקצועית וחקלאית. קרא ליתר מעורבות בפעולות השומר הדתי. למזכירות הקיבוץ המשותף הארצי צורף נציג ההנהגה הראשית של השומר הדתי בווארשה. משום אסוציאציה לשונית לקיבוץ הארצי של השומר הצעיר, שונה שמו של הקיבוץ המשותף הארצי ל"חבר קיבוצי עלייה של השומר הדתי" (אייר תרצ"ח). משום-מה נוצרה מתיחות בינו לבין "חבר הקבוצות של הפועל המזרחי בארץ". שפעל ליד הפועל המזרחי בירושלים, די יודישע שטימע, יז בתמוז תרצ"ו, עמ' 7; שם, כסלו תרצ"ז, גל' 35, עמ' 3; שם, תרצ"ט (272), 4, עמ' 6; שם (272), עמ' 5; ד"ח, עמ' 148; אהלנ, ניסן תרצ"ז, עמ' 3-6; אורחות, עמ' 105, 107, 113, 115; פנקס יא מטעם ההנהגה הראשית של השומר הדתי בווארשה, טו באייר תרצ"ח; אהלנ, כסלו תרצ"ה, עמ' 15; שם, ניסן תרצ"ה, עמ' 15; קרניאל, עמ' 50, 297-308; קרייצר.

83. ד"ח, עמ' 48; אהלנ, ניסן תרצ"ז, עמ' 3-6; קרייצר.

תרבותיים וצודקים [...] ובקורות במטרות של שלמות דתית-מוסרית? הרהורי חשבון נפש אלו עשויים להעיד, שרחוק היה המחנה הקיבוצי מ"פיוזות וחפזון [...] חוסר אחריות [...] והפקרות רוחנית אישית", אשר הוטחו כנגדו.⁸⁴ עליית קרנו של הזרם הקיבוצי בוועידה חידשה את התנגדותו והסתייגותו של הזרם הפלורליסטי בלשון בוטה יותר. לדעתם, הזרם הקיבוצי נגוע ב"צביעות, בחוסר עקביות וקלות דעת", ונהנה לעת עתה משולחנו של הפילנטרופ הקפיטליסטי. לא היה חידוש בקטרוג הנ"ל, כשם שלא היה חידוש בתגובת הקיבוץ, פרט לטיעון, שעמדת הפלורליסטים מעמידה את היהדות הדתית-לאומית-חלוצית בעמדה נחותה של "נדחקים ולא הדוחקים את גלגל ההיסטוריה", כלומר מחוץ לכוחות האקטיביסטיים ביישוב, שהם בתנועה הקולקטיביסטית החילונית והדתית כאחת.⁸⁵

לצערנו, אין בידינו נתונים על מספר המגשימים מבין שני הזרמים עד פרוץ מלחמת העולם השנייה. מכל מקום, מספרם אף לא הגיע למאות אחדות.⁸⁶ השופט את מהותה הרעיונית של ההגשמה האישית החלוצית בהשומר הדתי כאמת מידה כמותית-מספרית עלול להחטיא, בהתנתו מהות בכמות, בכמות נושרת-ניידת, שהיא מעבר לשליטת המהות, המופנמת סובייקטיבית בפרט המגשים. יש לראות ולהעריך את המגשים במאבקו לקיים את הסינתיזה המרובעת, הדתית-כלל-אנושית-לאומית-סוציאלית, לממשה במסגרתו החברתית, הנאבקת על קיומה, בתוך סתירותיו, ולהכיר בעובדה שעמידה במאבק זה שמורה לציבור סלקטיבי.⁸⁷ לאור הכרה זו, לא היתה בנשירה משום בגידה רעיונית וכישלון חינוכי-אידיאי. לפי תפיסה זו, ראוי לכלול גם את המגשימים הפוטנציאליים בחשבון הסופי של המגשימים.

לסיכום: השומר הדתי לבש ופשט, במשך 12 שנות קיומו בפולין, תכנים אידיאולוגיים שצמחו אחד מתוך קודמו, ומקורם גם בתנועת תורה ועבודה וגם מחוצה לה. רעיונית הוא חתר לזהות עצמאית-אוטונומית בתוך תנועת תורה ועבודה, שהיתה בלתי מוגדרת ובלתי מחייבת בתביעותיה. השומר הדתי עבר חמישה שלבים בעיצובו הרעיוני להגשמה אישית מחייבת, כשהדחף הנפשי הפנימי לכנות וליושר אידיאי הניע את העיקריים שבהם: הגשמה אישית-ציונית-דתית-לאומית, כאקט של עלייה ארצה, התגלגלה לשלב שבו נוסף לה מימד של התעלות רוחנית, וזה עלה לדרגה של הקמת חברה דתית עובדת, שממנה

84. אורחות, עמ' 107, 113, 115; אהלנו, ניסן תרצ"ז, עמ' 3-6; קרניאל עמ' 197-208. השווה: אהלנו, תשרי תרצ"ז, עמ' 2-3; אורחות, עמ' 139-140.

85. אהלנו, ניסן תרצ"ז, עמ' 7-9; פנקס יא מטעם ההנהגה הראשית של השומר הדתי בזארשה, טו באייר תרצ"ח; אורחות, עמ' 105; די יודישע שטימע, תרצ"ט (272), 4, עמ' 6; שם, (272), 2, עמ' 5; קרייצר, אב תשכ"ה, 16 (334).

86. יש האומדים את מספרם סביב מאה; ככל מספר שהוא, היוו המגשימים הקיבוציים את הרוב, מטעם מתוך השומר הדתי פנו למסגרות של מושבי עובדים.

87. ראה מ' כרייאר, "על המושג 'דתי לאומי' בהיסטוריוגרפיה ובהגות היהודית", בשבילי התחיה, כרך ג, רמת-גן תשמ"ט, עמ' 13-25.

הסתעפו שני הענפים האחרונים: זרם פלורליסטי של חברה דתית-חקלאית התיישבותית לצד הזרם המוניסטי של חברה קולקטיביסטית דתית בקיבוץ. הדרגות צמחו והתפתחו שכבה על גבי שכבה, מבלי לבלוע אחת את קודמתה. בכל השלבים חתר השומר הדתי לסינתזה רעיונית אקטיבית של האתמול עם המחר, של המסורתי עם המודרני, כמערכת קיום מורכבת בגולה ובארץ, וזאת תוך תחושה של שליחות לכלל היהדות בגולה ובארץ. עיקריה הרעיוניים בשומר הדתי התבטאו בתביעה עצמית מתמידה להגשמה אישית כנה מעשית-סינתטית, כתביעה שהיא התשתית לעיצוב אדם וחברה יהודיים-דתיים-לאומיים-מסוריים-כלל-אנושיים, המתרקמים דיאלקטית במסכת התחייה הלאומית-דתית הסובלנית בארץ. אולם כתביעתו הרעיונית ובעיצובה לא היה השומר הדתי מודע לתהפוכות הדיאלקטיקה על סתירותיה בהשגת הסינתזה.

למשמעותו של החיקוי בשומר הדתי

ב“חיקוי” הכוונה לתהליך נפשי כולל, מודע כבלתי מודע, המתמשש כמעשה, באופן ישיר ואמצעי, בסיטואציה שתכניה וצורותיה החברתיים-תרבותיים משפיעים על המחקה להידמות למחוקה בצלמו, הידמות המתגלגלת ומתפתחת תוך עימות של אימוץ ודחייה, מהידמות חיצונית פורמלית עד לפנימית מופנמת. בדיוננו הוא נתפס כמיקשה נפשית ומעשית כוללת, ללא הבחנה בין מרכיביה המודעים והבלתי מודעים, הישירים⁸⁸ והאמצעיים,⁸⁹ החיצוניים והמופנמים. זאת משום חסרונם של מקורות לצורך ההבחנה במרכיביה. בדברנו על תנועת נוער דתית-לאומית בפולין, הכוונה לשומר הדתי בפולין הקונגרסאית, בגליציה המערבית ובשלוזיה עלית, ולבני עקיבא בגליציה המזרחית ובסביבת העיר לודז', תוך התרכזות בשומר הדתי כתנועה רפרונטטיבית מבחינת האיכות והכמות. מטרת הדיון להוכיח, שהתנועה היתה מודעת לחיוב ולשלילה שבחיקוי, אולם בהתמודדות עמו לא השכילה להפיק עוז ומתוק ממנו.

הדיון מתייחס לתנועות הנוער שהן מושא החיקוי: השומר הצעיר, גורדוניה ו“עקיבא”, שארגונן ופעילותן, על תכניהן וצורותיהן, היו חומר חיקוי בתנועת הנוער הדתית-לאומית, שעקבותיו נשתמרו בכתובים דוקומנטריים-ספרותיים (חוזרים, חוברות ועיתונות) וחדותים בויכרונותי ובויכרונות החברים. לצורך אישור, אימות והשוואה נעזרתי בספרים מסכמים שיצאו מטעם התנועות הני”ל.⁹⁰

בראייה רטרוספקטיבית, כעבור יובל שנים, ניתן להבחין בשלושה שלבי

88. כגון המזרחי, תנועת תורה ועבודה, החסידות, ותנועת הנוער השומר הצעיר.

89. כגון תנועות הנוער החילונית גורדוניה, עקיבא.

90. אלקנה מרגלית, “השומר הצעיר” – מעדת נעורים למרכזים מהפכני, תל-אביב תשל”א (להלן: מרגלית, השומר הצעיר); הנ”ל, תנועת הנוער “גורדוניה”, תל-אביב תשמ”ז (להלן: מרגלית, גורדוניה); אריה אבנין (עורך), גורדוניה, חולדה תשמ”ב; ברנך וחיאל, עקיבא, תל-אביב תשמ”ה.

התפתחות של החיקוי בתנועת הנוער הדתית-לאומית: מחיקוי תמים לחיקוי ביקורתי, וממנו לחיקוי הפנמתי-אינטגרטיבי. הראשון חל בתחום הארגוני, השני – בתחום החינוכי והשלישי – בתחום הרעיוני, כאשר מעמד כל אחד משלושת השלבים אינו מוחלט, ולעתים התחלפו אחד בשני. המעבר משלב א' לב' היה לרוב תוצאה של התפכחות מודעת לסכנות האורבות מחיקוי תמים-ארגוני לתוכן החינוכי-ביקורתי. בהתגבש תכני החינוך, תוכניותיו ושיטותיו, עלתה התנועה לשלב ג' הפנמתי-רעיוני, מחוץ הכרה, הסתכלות וניסיון, שחיקוי משולב, ארגוני-חינוכי מופנם, עשוי לעצב ולחייב הגשמה אישית רעיונית, תוך כדי השתחררות מבלות שבנחיתות.

הסתדרות-האם, המזרחי, גינתה את החיקוי, בהיותו "אפקט חיצוני זול [...]" ועול אידיאליים זרים וסיסמאותיהם".⁹¹ לעומתה תנועת תורה ועבודה היתה מודעת למשמעות החיובית של החיקוי, והכירה בו כל עוד היה עשוי לשרת את צורכי תנועת הנוער. לחלק ממיסדי תנועת הנוער הדתית-לאומית ופעיליה הראשונים, המקורבים לתנועת השומר הצעיר עד 1927 (מועד הכרזתה כתנועה סוציאליסטית-מארקסיסטית אנטי-דתית), היתה הצופיות בחזקת חיקוי טבעי וכשר, שאין בו רבב של פסול דתי. לחלק אחר מאבות התנועה וחבריה היה חיקוי האווירה הרומנטית – מורשת החסידות מבית אבא או הרומנטיציזם הפולני, השליט בבתי-הספר הגימנוזיאליים – גילוי של שורשי אישיותם המעוצבת.

החיקוי הצופי הזר, והחסידי הרומנטי הקרוב, גם לאחר סינון ביקורתי-דתי והפנמה, היה פרובלמטי במידת כנותו: הראשון בפתחותו היתרה לסימבוליקה תרבותית מערב-אירופית נוצרית, השני בשקיעה האמוציונלית, העלולה להקהות את חוש הערנות והריאליזם שבזמן ובמקום. במעמקי החיקוי הסתתרה איפוא פרובלמטיקה תרבותית-חברתית, שרק מעטים נתנו את דעתם עליה.

כשדה הסמנטיקה התחולל מאבק החיקוי כבר בראשית ימיה של תנועת הנוער הדתית-לאומית. דרך שיגרה שכתמימות נקראה התנועה בשמות כגון: "ארגון מזרחי-צופי לקבוצות נוער כגיל הרך", או "פרחי המזרחי" או "השומר המזרחי" או "השומר החשמונאי".⁹² אולם בשלב החיקוי הביקורתי כונו קני התנועה כגליציה המזרחית בשם "בני עקיבא", בעיקר בהשפעת תנועת הנוער המקבילה בארץ. תנועת הנוער כפולין הקונגרסאית, כגליציה המערבית ובשלויה העילית, הסתכנה בחיקוי בלתי פופולרי בבחירת שמה "השומר הדתי". היא גרסה ש"שמות יפים אינם עדיין הערובה הנכונה לתוכן" (הכוונה לשם "בני עקיבא" או לכל שם אחר). הקונטציה של השם לשומר הצעיר העלתה בשלב החיקוי הביקורתי את הקרוב והרחוק ביניהם. וכך, בהשפעתה נתקבל השם "קן" במקום "קיבוץ", "אח" ו"אחות" במקום "חבר" ו"חברה", וכמו כן נדחו הכינויים "תנועה", "הסתדרות", או ועדה, ונתקבלו "כנסת" ו"כנסייה".⁹³

91. החרן, תשרי תרצ"ו, עמ' 1-2: כשבילי התחיה, כרך ג, עמ' 103-121.

92. שם, עמ' 103-104.

93. ראדזינסקי: חזור קרקוב, יט באב תרצ"ב: שם, כה ככסלו תרצ"ג.

נטייתו של השומר הדתי לחיקוי עוררה התנגדות בקרב רבנים וראשי המזרחי, וכל שכן בחוגי החרדים. הראשונים תקפו את הצופיות הנוצרית-אבירית, הורה למסורת היהודית, את המרד נגד בית ההורים ובית הספר, את ההתכנסויות הקואדוקטיביות, את התפשטות הפולוניזציה וההשקפה הסוציאליסטית, ומעל לכל שללו את הגלותיות, הנגועה בנחיתות מיסרית, שנדבקה לסטריאוטיפ של היהודי הגלותי – "צורות חיינו מיושנות [...] אנכרוניזם בתנאי החיים המודרניים [...] השקוע בעבדות רוחנית [...] כבוד ועושר ירדפו", אשר משמע "נחמות כוזבות וישועות דמויות".⁹⁴ החרדים ראו בחיקוי "יסטרא אחרא", "זמורה זרה בנחלתנו", ולכן "יש להיבדל מתוך העדה הרעה" וכל מלחמה כשרה.⁹⁵ שכן החיקוי הזר מוציא את "מבחר הנוער לתרבות רעה".⁹⁶

השומר הדתי נקט עמדה אפולוגטית בפולמוסו נגד החולקים על חיקויו. הואיל ותנועות הנוער החילוניות-הציוניות ואחרות "קורעות מן היהדות החרדית-לאומית את הנוער התמים", חובה על תנועת הנוער הדתית-לאומית להצילו ולהחזירו לכור מחצבתו, באותם האמצעים הנקוטים בידי שוביו.⁹⁷ הואיל והסתדרות המזרחי, השקועה בפוליטיזציה, קופאת על שמריה, ובעיקר "שוללת שלילה גמורה דברי חידושים", "אין לנו לקוות כלל לעזרת הדור הבוגר [...] ואין להאמין להבטחותיו", שינקוט את האמצעים המתבקשים בהשבת לב הבנים על אבותם. על תנועת הנוער הדתית-לאומית הוטלה איפוא החובה "ליצור ערכי נוער חדשים ולסלול מסילות חדשות [...] ללימוד תורת המעשה של הינוך עצמי לתורה ועבודה".⁹⁸ בקריאה "ליצור ערכי נוער חדשים" נשמע הד של חיקוי של ערכים חדשים זרים, העלולים לסכן את נאמנותה של תנועת הנוער הדתית-לאומית לתנועת תורה ועבודה. ההצהרות החוזרות ונשנות של השומר הדתי על דביקותו בתנועת-האם עשויות לאשר את החשש מה"חדישות" שבערכים, העלולה לגרור אותו לניכור מכור מחצבתו.⁹⁹

94. נתיבה, טו באב תרצ"ח: ההד, ניסן תרצ"א, עמ' יא; שם, סיון תרצ"א, עמ' יג-יד: הד

השומר הדתי, טבת תרצ"ג, עמ' 13: התרן, סיון תרצ"ה, עמ' 7; שם, סיון תרצ"ה, עמ' 10-6; כנסתנו, עמ' 14-21: אורחות, עמ' 6, 135-139: אהלנו, ניסן תרצ"ו, עמ' 6-10: שם, חשון תרצ"ה, עמ' 6-3; שם, שבט-אדר תרצ"ו, עמ' 23-24. קצבורג, "תנועת הנוער הדתית", ספר המזרחי, ירושלים תש"ו, עמ' 224. השווה: מ' קרונה, אנציקלופדיה של הגלויות, וארשה, כרך ב, עמ' 165-167.

95. השומר הדתי, סיון תרצ"א, עמ' 4: אהלנו, אדר תרצ"ד, עמ' 20-21: שם, שבט-אדר תרצ"ה, עמ' 3; שם, שבט-אדר תרצ"ו, עמ' 25: התרן, חשון תרצ"ו, עמ' 5-7: דר"ח, עמ' 24-27, 40-44.

96. כשבילי התחיה, כרך ג, עמ' 103-121.

97. כשבילי התחיה, כרך ג, עמ' 103-121.

98. שם, עמ' 108.

99. התרן, סיון תרצ"ה, עמ' 14, 16; שם, אלול תרצ"ה, עמ' 5; שם, חשון תרצ"ו, עמ' 1: אהלנו, כסלו תרצ"ה, עמ' 14, 16; שם, חשון תרצ"ו, עמ' 1, 7, 11; שם, סיון תרצ"ו, עמ' 11; די יודישע שטימע, סיון תרצ"ו, עמ' 8; שם, (272) 2, עמ' 5, פרשת בוא,

החיקוי הארגוני

החיקוי הארגוני היה בראשיתו "סטיכי" ו"כאוטי", כפי שניתן ללמוד מן התקנונים (החיצוני – statuty – באישור הממשלה ולמענה, והפנימיים, שנוסחו בקנים המרכזיים). אולם משנת תרצ"ה, בעקבות האיחוד, פסקה הכאוטיות ונראתה התייצבות מבנית בתנועת הנוער הדתי-לאומי.

התקנון החיצוני – Statut stowarzyszenia haszomer adati czyli religijny – skout, כלומר "תקנון אגודת השומר הדתי-הצופי", שהוגש לשלטונות המחוז (Województwo) בקראקוב לאישור בתרצ"ב, היה לדגם ביתר המחוזות. בתוכנו הסתמי הוא יצא ידי חובת השלטונות. ללא תוקף מחייב פנימי הוא לא שימש גרעין להתהוות תקנון אחד ארצי, שעל בסיסו יקום ארגונה של תנועת הנוער הדתי-לאומית.¹⁰⁰ התקנונים הפנימיים, משל הקנים המרכזיים, היו שונים אלו מאלו. ניכרו בהם סימני החיקוי של התקנון הארצי ו/או המקומי של תנועת הנוער הציונית החילונית, הדומיננטית בעיר. למרות השוני ביניהן נסתמנו סימני דמיון, עד כדי זהות, בסעיפי הארגון, בתוכנם ובלשונם. מכוח החיקוי קם ופעל ארגון דומה עד זהה, שעל פיו נוסחו התקנונים הפנימיים, ומידת דמיונם עד כדי זהות הלכה וגברה עם איחוד השומר הדתי כפולין הקונגרסאית עם זה שבגליציה המערבית ובשלויה העילית (תרצ"ה).

החיקוי הארגוני בא לידי ביטוי בארבעה מישורים, ובכולם בשלוש רשויות: המישור העליון היה הארצי (כנסייה, הנהגה ראשית ומועצה חינוכית), אחריו – המחוזי (כנס, מזכירות ומועצה), השלישי – הגלילי (ב"פ: Powiat; פגישת, מזכירות ומועצה) והאחרון – המקומי בקן (אסיפה, מזכירות הנהגה ומועצה). ככל אחד מארבעת המישורים נשא המוסד הראשון אופי של רשות מחוקקת, השני – רשות מבצעת, והשלישי – רשות מייעצת ומבקרת.

במישור הארצי נעצרה תנועת הנוער הדתי-לאומי באמצע התפתחותה הארגונית: לא עמדו לה הכוחות לארגון כלל-ארצי פולני, מכל שכן כלל-עולמי (כדוגמת השומר הצעיר וגורדוניה). גורלה היה כגורל תנועת עקיבא. מאמצייה של תנועת הנוער הדתי-לאומית לארגון ארצי כראשות ההנהגה העליונה (תרצ"א-תרצ"ד), ועולמי בראשות "מחלקה לנוער ולתרבות" ו"מזכירות עולמית לנוער", במסגרת תנועת תורה ועבודה (תרצ"ו-תרצ"ט) – עלו בתוהו.¹⁰¹

הפעילות הארגונית בכל מישוריה נשאה אופי קואדוקטיבי, וטעונה היתה "חווית ההתחיות", כלומר "דיבוק חברים מקסימלי בצוותא [...] לאתוה". סימפטומטי לארוס הפדגוגי היה גילוי של אחד המחנכים הדגולים בשומר הדתי, כראש קבוצה של בנות, בזו הלשון:

תרצ"ט: (273) 5, עמ' 6, פרשת בשלח תרצ"ט: קרניאל, עמ' 209-212: במישור, כתב עת המועל המזרחי, יג בניסן תש"ד, תל-אביב, עמ' לו.
 100. ראה ד' אברון, "דמותה החינוכית של תנועת הנוער הדתי-לאומית כפולין בין שתי מלחמות העולם", דוד לזר, כרך ה, איניברסיטת תל-אביב 1992, עמ' 78.
 101. כשכילי חחיה, כרך ג, עמ' 117-121.

התאהבתי כקבוצה, ונדמה היה לי כי קירבה חזקה המושרשת בדם ובנפש מקשרת אותי אליה. בדומה גם הקבוצה אהבה אותי [...] כאלו הייתי אב, והבנות – ילדי.

הווידי הכן עשוי היה להדאיג רבים בפנים ובחוץ, שחרדו לתוצאותיה של ההתארגנות הקואדוקטיבית, העלולה להמיר את המשפחה בקבוצה, ברוח האידיאולוגיה החינוכית במרבית תנועות הנוער הציוניות החילוניות השמאלניות. חוויית ההתחיות כחברה מעורבת הלכה והעמיקה ככל שהסתעפה והשתכללה ההתארגנות הדרימינית בפעילות החינוכית-ארגונית (כגון מסיבות, טיולים, מפקדים, מושבות, סמינריונים ועוד), שצניעות מינית היה סימן ההיכר שלה.¹⁰²

השומר הדתי בפולין הקונגרסאית שאף, והצליח חלקית, להפעיל את הצנטרליזם ההירארכי בכל מישורי מוסדותיו. הוא נאבק בפדרליזם, בו דגלו השומר הדתי בגליציה המערבית ובשלויה העילית, וכן בני עקיבא בגליציה המזרחית ובסביבות העיר לודז'. הראשון נכנע לו (תרצ"ה) והאחרון עמד במריו. עימות דומה התחולל ברוב תנועות הנוער הציוניות החילוניות והסתיים בנצחון הצנטרליזם, להוציא “עקיבא” הפדרליסטית.¹⁰³

המשותף לארבעת מישורי המוסדות היתה התשתית הדמוקרטית של ג' הרשויות, שהושאלה מבחוף: רשות מחוקקת בדמות ועידה אסיפה, רשות מבקרת – מועצה, ורשות מבצעת – הנהגה מזכירות. המוסדות נבחרו בבחירות כלליות, יחסיות וחשאיות, ללא הבדל מין, אולם בהגבלה גילית (משכבה ב' ומעלה). תשתית דמוקרטית זו הונחה ביסוד תנועת הנוער הדתית לאומית על שני מרכיבי הראשיים: השומר הדתי המאוחד (תרצ"ה) תחת ההנהלה הראשית בווארשה, ובני עקיבא בגליציה המזרחית תחת ההנהגה הראשית בלוב, ולצדם בני עקיבא העצמאית, על מספר קניה בלודז' וסביבתה.

לסיכום: החיקוי הארגוני שחיקתה תנועת הנוער הדתית-לאומית את תנועות הנוער הציוניות החילוניות (ובעיקר את השומר הצעיר) התבטא בתחום התחוקתי (“תקנונים”), המבני (מערכת מוסדות הירארכית צנטרליסטית) והחברתי (דמוקרטיזציה ודיבוק חברים). החיקוי הארגוני, שהיה בראשיתו מקרי וכאוטי, התייצב בשומר הדתי מאז איחודו (פולין הקונגרסאית, גליציה המערבית ושלויה עילית) ובבני עקיבא בגליציה המזרחית ובסביבת לודז', מאז סירובה להצטרף לאיחוד (תרצ"ה). ההתייצבות העלתה את הפן הביקורתי שבחיקוי, שקרא לשחרור מתלות שבנחיתות ולמקוריות דתית בארגון ובפעילות. אין במקורות בכתב ובעל-פה אישור לשינוי זה; סביר להניח,

102. השומר-הדתי, ר"ח סיון תרצ"א, עמ' 4; חזק קרקוב, כא כחשון תרצ"ב; י בשבת תרצ"ג; הד השומר-הדתי, קרקוב, ניסן תרצ"ב, עמ' יד; אהלני, כסלו תרצ"ה, עמ' 14; שם, תשרי תרצ"ו, עמ' 13; שם, חשון תרצ"ו, עמ' 1-5; שם, שבט-אדר תרצ"ו, עמ' 20; דו"ח, עמ' 11-13.

103. ראה הערה 90.

שתנועת הנוער הדתית-לאומית התמידה במסלולה אחרי תנועות הנוער הציוניות החילוניות; חיקויה היה איפוא חיצוני תמים, וגילויו האחר, הביקורתי, החל להסתמן בתחום החינוכי, ועליו בסעיף הבא.

חיקוי חינוכי

דרכי החינוך החדשות, ובעיקר אלה, שסיסמתן היתה "חינוך הנוער על ידי הנוער למען הנוער"¹⁰⁴, חדרו גם לתנועת הנוער הדתית-לאומית, ומצאו את ביטוין החינוכי ב"מרכזיות הפרט" ברקמה החברתית שב"תנועת הנועורים"¹⁰⁵. הפרט המתעורר פרץ את חומות סביבתו הקרובה המתמוטטת (בית ההורים, בית הספר ותנועת-האם) בכוחותיו המתמרדים, צבר תאוצה ככל שגברו המשברים הכלכליים-חברתיים-תרבותיים (מראשית שנות ה-30); ובביטחונו ההולך ומתעצם במעשה ובמחשבה, כפרט וככלל, החל לעצב סדרי חינוך הנוגדים את אלה המקובלים והמסורתיים. סדרי החינוך החדשים, שינקו את תוכנם וצורתם מהתעצמותו ומתחושת "מרכזיות הפרט", נתקלו במחסום של ביקורתיות, שניסתה לחשוף ולגלות ברכים את השתעבדותה החינוכית של תנועת הנוער הדתית-לאומית לתכנים זרים, הנוגדים את מסורתה החינוכית היהודית ההלכתית, שעבוד של תלות, שהוליד חיקוי עיוור ומשכר, עקור נטעי-נאמנים.¹⁰⁶

אינסטינקטיבית, ובהשפעת חוגי החרדים והשמאל, נתהווה מתח פנימי בין שלושת מוקדי החינוך, והם הדתי, הלאומי והסוציאלי. שכן מגמת האינטגרציה בין שלושת המוקדים, הנקוטה בידי התנועה, סתרה את התפיסה היהודית המסורתית של דומיננטיות המוקד הדתי. תנועת תורה ועבודה ניסתה להפיג את המתח הפנימי בסיסמתה הרעיונית "תורה-עבודה-וישראל חד הם", כלומר בסיסמה של "אינטגרציה שיש בה דומיננטיות הדתי". אולם בעידן של גאות הלאומיות והסוציאליות, ושל חינוך אינדוידואלי בקולקטיב לאומי-סוציאלי ולמענו, הפך החינוך הדתי לכלי שרת למען המוקדים הלאומי והסוציאלי ונבלע בתוכם.

הנוער הישיבתי-חרדי והגימנסיאלי בתנועת הנוער הדתית-לאומית נתון היה, בהכרתו ובחוויותו הדתית, להשפעת הדביקות והלהט של החסידות, מחד גיסא, ולרומנטיקת הנעורים, בלבושה הלאומי הפולני, מאידך גיסא. האמוציה הדתית

104. ראה הערה 90: מרגלית, השומר הצעיר, עמ' 17-55; מרגלית, גורדוניה, עמ' 113, 116, 118, 122, 315.

105. ראה הערה 100.

106. ראדווינסקי: להד, סיון תרצ"א, עמ' יג-יד; שם, אב תרצ"א, עמ' יב-יג; חזק, יא בניסן תרצ"ב: כנסיה ב-א אהלנו, תשרי תרצ"ה, עמ' 14; כנסתנו, עמ' 9-34; יתדות, עמ' 5, 18, 20; קונטרס (בהוצאה ההנהגה הראשית), וארשה תרצ"ה, עמ' 9; אהלנו, חשון תרצ"ו, עמ' 11-14; התרן, יד בחמו, עמ' 9-12; די יודישע שטימע, כו בסיון תרצ"ו, וארשה, עמ' 6; ד"ח, עמ' 13-15, 27, 44; קרוניאל, עמ' 286.

המתחזקת בתוך ה"יחד" ולמענו עדיפה היתה על פני הלמדנות התלמודית וההגות היהודית:

מכוח חוויות אלו [כלומר החסידות] נתפסה התורה בגילוייה המחודש, תורה בבחינת עוצמה דתית המאירה את המציאות [...] ומנחה את יצירתו של סדר חיים דתי חדש.¹⁰⁷
מצוות התורה באו [...] להכשיר חיי חברה [...] גם מצוות שבין אדם למקום מתכוונות להבריא את חיי החברה.¹⁰⁸

סימפטומטיים, בדיאלקטיקה לעוצמת החוויה, הם דברי אחד מראשי השומר הדתי:

הענין שמצאתי אני בחסידות זאת [כלומר ברסלבית] לא הביא לידי הודות עם החסידות הזאת ועם דרכיה. אולם מאד אהבתי את הסגנון ואת הנוסח. רצייתי ללמוד את אורח החיים ורצייתי להיות מעין שותף בהתעוררות כנה ואמיתית. חשבתי כי אפשר בנוסף על הניגונים היפים (שחלק מהם שתלתי אח"כ בתנועת "השומר-הדתי") גם לקלוט מחשבות ולסגלן לדרך התנועה שלנו, כי חסידי ברסלב בפולין הצטיינו בענוותנותם, באי-הזדהות עם שום מפלגה ובאהבתם את ארץ ישראל.¹⁰⁹

הדברים הנ"ל עשויים להמחיש את השפעת החוויה הדתית החסידית והיקויה החיצונית, מתוך זווית ביקורתית, על החינוך הכללי, והדתי בפרט, בשומר הדתי. שונים היו פני הדברים בחינוך הלאומי. הנוער הדתי-לאומי, החי בתוך חברה חרדית, היה צריך להתמודד עם טענת בני סביבתם, שציונות אינה אלא חיקוי של הלאומיות החילונית האירופית, והתנועה הדתית היא כעין חותמת של כשרות דתית לציונות חילונית, ושותפה ל"דחיקת הקץ" ול"התרסה כלפי מעלה".¹¹⁰ לאחר שטענה זו לא הופרכה חד-משמעית, נאחזה תנועת הנוער הדתי-לאומית בתיוזה, שחינוכה הלאומי הוא כעין המשך מודרני של חובת מצוות יישוב הארץ, ובלבושו החדש אינו אלא "חובת הגשמה אישית" בקולקטיב שיתופי-עובד-חקלאי (מושבי או קיבוצי). לאור תיוזה זו הודתה בגלוי שהיא "תנועת נעורים" (תרצ"ב-תרצ"ט) בהשאלה או בחיקוי השייכת

107. ראדווינסקי: *הד השומר הדתי*, סבת תרצ"ג: קרונה, *השומר הדתי*, ארכיון בכפר עציון; *השומר הדתי*, ר"ח סיון תרצ"א, קראקוב, עמ' 9; אהלנו, חשוון תרצ"ה, עמ' 3-6, 14; שם, שבט-אדר תרצ"ה, עמ' 6; שם, סיון תרצ"ה, עמ' 8; שם, חשוון תרצ"ו, עמ' 9; שם, שבט-אדר תרצ"ו, עמ' 12; התרן, תשרי תרצ"ז, עמ' 10-13; ד"ח, עמ' 34; א' פישמן, "התנועה החלוצית הדתית במזרח אירופה", *הקבוץ*, תל-אביב, עמ' 6-7.

108. דאס יודישע לעבען, כד בתמוז תרפ"ח, עמ' 8; *הד השומר הדתי*, סבת תרצ"ג: קרונה, יתדות, עמ' 7; אהלנו, חשוון תרצ"ה, עמ' 5; שם, כסלו תרצ"ה, עמ' 8, 14, 15; שם, סבת תרצ"ה, עמ' 5-1; שם, ניסן תרצ"ז, עמ' 10-14; התרן, תשרי תרצ"ז, עמ' 10, 13; ד"ח, עמ' 34.

109. מ' קרונה, *עטורים*, ירושלים תשמ"ו, עמ' 162-163.

110. קרונה, יתדות, עמ' 21; אהלנו, חשוון תרצ"ה, עמ' 3-6.

להתיישבות העובדת החילונית ביישוב, ולא מצאה בהם כל פסול, כל עוד הם "נוטעים אופטימיות לקראת מעשים גדולים".¹¹¹

כפרסומיה של תנועת הנוער הדתית-לאומית לא התנהל כל דיון ועיון בפרובלמטיקה החינוכית של החיקוי הלאומי. חסרה התמודדות עניינית עם טענות החרדים וחששותיהם (יציאה לתרבות רעה), וחסר ניסיון לסלול דרך עצמאית, משוחררת מכבלי המוסכם המסורתי ומן הפסול שבחיקוי.¹¹²

החינוך הלאומי המושאל גרר אחריו חיקוי במערכת התוכניות והשיטות בכל מישורי המוסדות (ראשיים, מחוזיים, גליליים ומקומיים), והוליד פעילות ענפה ומגוונת, שביטאה חינויות תוססת, מרץ ופרץ מצטברים. חדשים לבקרים נשלחו חוזרים מטעם ההנהגה הראשית, נתפרסמו חוברות וקונטרסים (במסגרת "ספריית המנהל"), ובהם "תוכניות חובה" ו"תוכניות רשות" נפרדות לשכבות בנושאים השקפתיים (דתיים, לאומיים וסוציאליים), צופיים ואקטואליים, שכללו ראשי פרקים, ביבליוגרפיה, הוראות דידקטיות ורשימות שירים ומשחקים.¹¹³

התוכניות הנ"ל היו בסימן חיקוי בצורתן, כמבנה שלהן ובניסוחן. עצמיות דתית-לאומית ניתן למצוא בתוכנן, וכן בשלוש התוכניות לטווח ארוך, המקיפות את כל השכבות: (א) "הרצאות על החינוך של הצופה הדתי" מאת ד"ר ב' גוטסדינר,¹¹⁴ (ב) "תוכנית לשכבה א'" מאת ש' טרלר (קרניאל ז"ל),¹¹⁵ (ג) "תוכניות-פעולה קבוצתיות-חדשיות" מאת ההנהגה הראשית בווארשה. הראשונה היתה בלתי ישימה מפאת אופיה הכללי-ספרותי-היסטורי, ומפאת העדר הבחנה בשכבות והעדר אפרט דידקטי. לשנייה לא היה המשך לשכבות הבאות, ב' וג'. השלישית, אם כי לא הגיעה לרצף שנת, הניחה יסודות לתוכניות עצמיות, משוחררות מצל החיקוי.¹¹⁶

111. קונטרס, וארשה, אדר א' תרצ"ה, עמ' 6.

112. *הד השומר הדתי*, טבת תרצ"ג: אהלנו, תמוז תרצ"ד, עמ' 5; שם, ניסן תרצ"ה, עמ' 6; שם, חשוון תרצ"ה, עמ' 3; שם, כסלו תרצ"ה, עמ' 15; שם, תשרי תרצ"ה, עמ' 7-8; שם, שבט-אדר תרצ"ו, עמ' 26; שם, סיון תרצ"ו, עמ' 11; שם, תשרי תרצ"ז, עמ' 3; קרונה, יתדות, עמ' 5, 15, 16; *התדן*, סיון תרצ"ה, עמ' 2, 3; שם, כס באלול תרצ"ו, עמ' 14; שם, חשוון תרצ"ו, עמ' 13-16; שם, ניסן תרצ"ו, עמ' 11; שם, תשרי תרצ"ו, עמ' 1-2; גוטסדינר, עמ' 19.

113. *הפעל המזרחי*, ירושלים, יב בכסלו תרפ"ה, עמ' מה-מט; *אינוער שטימעם*, ל בסיון תרפ"ו, עמ' 14; *נתיבה*, נה, א בשבט תרפ"ט, עמ' 169; *דאס יודישען לעבען*, ל באייר תרפ"ט, עמ' 15; *ראדיונסקי*; מ' קרונה, *השומר הדתי*, ארכיון כפר-עציון (להלן: קרונה, *השומר הדתי*).

114. גוטסדינר.

115. נתפרסמה בהד *השומר הדתי*, תרצ"ג.

116. *הד השומר הדתי*, טבת תרצ"ג, עמ' 17. *חזר קרקוב*, ד בחשוון תרצ"ב; שם, כא בחשוון תרצ"ב; שם, כה בחשוון תרצ"ב; שם, ו בכסלו תרצ"ב; שם, ר"ח טבת תרצ"ב; שם, י בשבט תרצ"ב; שם, יט באב תרצ"ב; שם, כג-כד באלול תרצ"ב; שם, ד בתשרי תרצ"ג; שם, יג בתשרי תרצ"ג; שם, כג בכסלו תרצ"ג; אהלנו, אדר תרצ"ד; שם, י בניסן תרצ"ד, עמ' 30; שם, סיון תרצ"ד, עמ' 29-32; שם, תשרי תרצ"ה, עמ' 7-8; *כנסתנו*, עמ' 19-21; *נתיבה*, י באדר ב תרצ"ב, עמ' 193.

על השיטות למימוש התוכניות נאמר: "אנו סובלים בעיקר מחוסר שיטה ושיטתיות, הנעשה אצלנו נושא עליו חותם של עראיות ומקריות: [...] לא התמסרנו ליצירת כלי חינוך וצינורות ההשפעה: [...] ובאין שיטה [...] גם החינוך לקוי".¹¹⁷ על השיטה שבחיקוי המקרי, המסכן את עצם החינוך, נשמעה טרזניה ברורה.

הצי הביקורת נגד החיקוי נורו על השיטה הצופית, שסממניה מקודם בתרבות נוצרית-אבירית, גידולה וקליטתה בחברה חילונית, רומנטית וקואדוקטיבית.¹¹⁸ מחייביה הסבירו, ש"כל אומה מגשימה את הצופיות לפי מנהגיה ושאופותיה העממיים המסורתיים", ולנוער הדתי-לאומי חשובה היא כ"נותנת עוצמה להבלגה בסבל ושוללת את הרצון לרדוף אחרי החיים הטובים".¹¹⁹ לדעתם, אין כל פסול בחיקוי מרכיביה המרכזיים, כגון משמעת, דייקנות, סדר, אהבת העבודה, שמחה ופיתוח הגוף, שבחלקם אף היו מושרשים במסורת היהודית, ובמיוחד בגילוייה החסידי. אין חולקים על תרומתה במאבק נגד הקשיים האובייקטיביים במימוש "ההגשמה האישית הלאומית" ביישוב העובד. חיקוי הצופיות צופן בתוכו רוב ברכה, כל עוד הוא כחזקת שיטה בשירות מטרה – במקרה זנן, בשירות ערכים דתיים-מוסריים-לאומיים; שיטה המופעלת בפרופורציה נכונה בעשייה השוטפת בקן, במושבה וביתר האירועים בחיי תנועת נוער בכלל ותנועת נוער דתית-לאומית בפרט (למשל, בפעולות של לימוד תורה).¹²⁰

מודל כמעט אחד שלט כתנועות הנוער הציוניות בפעולות החינוכיות בקן, הכלליות (מיפקד), והספציפיות בקבוצה ("אסיפה" - zbióрка - ובה שיחה חופשית - gaweda, ולאחריה השיחה המתוכננת - pogydarka). הפעילות

117. אהלנו, ניסן תרצ"ה, עמ' 12.

118. ראדזינסקי, עמ' 4; הדד, סיון תרצ"א, עמ' יג-יד; השומר הדתי, ר"ח סיון תרצ"א, עמ' 4; נתיבה, י באדר כתרצ"ב, עמ' 193; הד השומר הדתי, סבת תרצ"ג; כנסתנו, עמ' 21, 26; דאס יודישע לעבען, ל באייר תרפ"ט, עמ' 15; אהלנו, תשרי תרצ"ה, עמ' 8; שם, חשון תרצ"ה, עמ' 9; שם, כסלו תרצ"ה, עמ' 6-8, 13-15; שם, ניסן תרצ"ה, עמ' 7-9; שם, סיון תרצ"ה, עמ' 9-10; שם, תשרי תרצ"ו, עמ' 11; שם, שבט-אדר תרצ"ז, עמ' 20; חוזר קרקוב, ז בחשון תרצ"ב; שם, כא בחשון תרצ"ב; שם, יג בתשרי תרצ"ג; התרן, סיון תרצ"ה, עמ' 3; שם, יד בתמוז תרצ"ה, עמ' 3-6; שם, יד בתמוז תרצ"ז; שם, תשרי תרצ"ז, עמ' 11-12, 32; די יודישע שטימע, כז בסיון תרצ"ז, עמ' 7; דר"ח, עמ' 12; קרניאל, עמ' 189-192, 286.

119. נתיבה, יח-יט, טו באדר תרפ"ו, עמ' 326; בסטר, עמ' 3-10; אהלנו, ניסן תרצ"ד, עמ' 18.

120. דאס יודישע לעבען, ל באייר תרפ"ט, עמ' 10; חוזר קרקוב, כא בחשון תרצ"ב, ג באייר תרצ"ז; שם, תמוז תרצ"ב; כסלו תרצ"ג; בסטר, עמ' 3-10; השומר הדתי, עמ' 7; הד השומר הדתי, סבת תרצ"ג; אהלנו, כסלו תרצ"ה, עמ' 14; שם, ניסן תרצ"ד, עמ' 5, 18, 19, 30; תמוז תרצ"ד, עמ' 6-7, 10-11; שם, ניסן תרצ"ה, עמ' 1-6; קרונה, יתדות, עמ' 12; דר"ח, עמ' 23; קרונה, אנציקלופדיה של גלויות ורשה, כרך ב, עמ' 165-167; אורחות, עמ' 31-35; די יודישע שטימע, א באייר תרצ"ז, עמ' 6-7, 18 (276) תרצ"ט, עמ' 3; קרניאל, עמ' 25-28, 210.

הקבוצתית היתה לזו התינוך: "ברית האחים" הכרותה בין חבריה, והיתה שאולה מתורת הפסיכולוגיה המודרנית של "מאת הילד".¹²¹

מדריכי הקבוצה הוכשרו בקורסי הדרכה במושבות מנהלים, הודרכו בפרסומים בכתב (חד-פעמיים ורב-שנתיים), שהגיעו ל־30 פרסומים בשנות קיומו של השומר הדתי (עיתונים, כגון השומר הדתי, הד השומר הדתי, אהלנו, אהלה, התורן, ניב הכנסת, וחברות למיניהן).

לסיכום: במערכות המבניות של התכניות והשיטות, המרובות והמגוונות, נותרו עקבות החיקוי החיצוני. אולם במערכות התכנים והמטרות לכש החיקוי דמות של חיקוי ביקורתי: "הגשמה אישית מחייבת" היתה שאולה מבחוקן, אולם פנימיותה המשולשת הדתית-לאומית-סוציאלית ינקה וניזונה ממקורות היהדות ההלכתית: ברות תורת "תורה ועבודה", שהשקפת עולמה נתקבלה בתנועת הנוער הדתית-לאומית, היתה הפנימיות המשולשת אינטגרטיבית במהותה, כאשר בתשתיתה הונחה, להלכה, דומיננטיות הדת, בניסוח של Primus inter pares. אולם למעשה, גברה עליה הדומיננטיות הלאומית-סוציאלית, שהיתה לעתים מוסתרת בין השיטין, וכל זאת בתוקף המציאות החברתית-תרבותית. החינוך היטלטל איפוא טלטלה קשה בין אינטגרציה לדומיננטיות, וכן בין הלכה דתית למעשה לאומי-סוציאלית. הטלטלה היתה בעלת עקבות ובהירות, ולפתחה רבץ החיקוי החיצוני (תוכניות החינוך) והביקורתי (במטרותיו).

החיקוי הרעיוני

עולמה הרעיוני של תנועת תורה ועבודה ותנועת הנוער שלה שקוע היה בהשקפתה האידיאלית של הסדרות-האם המזרחי, על פי פירושה האוואנגארד-דיסטי של הנגי תנועת תורה ועבודה: האחדות המשולשת של "תורה-ישראל-הארץ", כפנומן רוחני היסטורי רציף, עשויה להתממש בחובת ההגשמה האישית, תוך דו־קיום של שותפות עם ההתיישבות העובדת ביישוב. דו־קיום של שותפות הוליד תחושת תלות, ולעתים הרגשת נחיתות, ששימשו קרקע פורייה למעשה של חיקוי, הטעון בניין והרס כאחת. סכיר להנחת, שהמחקים התאמצו לטשטש את עקבות החיקוי בדרך אפולוגטית ולהבליט את עמדתם העצמאית.¹²²

אפולוגטיקה לא הועילה במקום שנדרשו התמודדות עם בעיות אימננטיות שברעיון וקביעת עמדה כלפיהן, גם אם אין להן פתרון. התנועה הדתית-לאומית ניצבה לפני פרדוקס תיאולוגי-ציוני של "גאולה מידי החולין", וחסרו לה האומץ והיושר האינטלקטואליים להודות בו או לבטלו, כעמדת החרדים והחילוניים

121. ראדזינסקי; גוטסדינר, עמ' 14; כסטר; קונטרס, אדר א תרצ"ה, עמ' 10; אהלנו, תשרי תרצ"ה, עמ' 106.

122. נתיבה, נד, א בשבט תרפ"ט, עמ' 169; הד השומר הדתי, ניסן תרצ"ב, עמ' יד; דאס יודישע לעבען, כו באייר תרפ"ט, עמ' 15; חוזר קרקוב, יא בניסן תרצ"ב; שם, ג באייר תרצ"ב; שם, ה באלול תרצ"ב; השווה א' סימון, האם עוד יהודים אנחנו, תל-אביב תשמ"ג, עמ' 21-22; לוח, עמ' 17, 78, 303, 311, 316, 379.

כאחת: ¹²³ הראשונים בהתנכרותם ל"ציוני", והאחרונים בהתנכרותם ל"גאולה דתית". ¹²⁴ התנועה נאחזה ב"אינטגרציה שבדומיננטיות" הדתית ביחס ללאומי והסוציאלי – אחיזה שלא חיסלה את הפרדוקס התיאולוגי-ציוני אלא יצרה תחושת תלות, שהובילה לחיקוי ביקורתי בלתי אמיין. ¹²⁵

מטרתה הרעיונית של תנועת הנוער הדתית הלאומית בראשית דרכה (תרפ"ח-תר"ץ) היתה סתמית: להקים "דור עברי צעיר אמיץ ובריא ברוחו" בעזרת הצופיות, שנקלטה מתנועת הנוער החילונית והסוציאליסטית השומר הצעיר בזהירות יתרה (כניסוח כללי, ב"י"ג העיקרים של השומר הדתי). ¹²⁶ מימוש אותה מטרה חיובית של תקומה הותנה בשלילת "הטיפוס הגלותי" (יותר משום ניוונו הפנימי מאשר משום ייסוריו כגולה) ובחיוב ההגשמה האישית בהתיישבות דתית-עובדת-חקלאית, שנועדה ללכד את המחנה הדתי (הציוני והחרדי), ולהקרין מכוחה ומתורתה על הלאומית הציונית. ¹²⁷ ההגשמה האישית, שהושאלה מן ההתיישבות העובדת בתוספת ערכי דת ומוסר, היתה מכאן ואילך לשד רעיוני אידיאי של תנועת הנוער הדתי לאומי, תוך התרחבות והעמקה. ¹²⁸

בוועידת השומר הדתי בקראקוב (ניסן תרצ"א) ¹²⁹ הוחלט על צעדיה הראשונים המעשיים של ההגשמה האישית. בקנים התארגן "קיבוץ מכשירים", כלומר התארגנות בוגרים לקראת יציאה להכשרה שומרית (המכונה "קיבוץ עלייה"), וממנה לקיבוץ קבוע בארץ. כאוואנגארד של תנועת תורה ועבודה התייצבו "בשורות הראשונות של חלוצי א"י הדתית העובדת" כדי לחולל "שינוי ערכין בחברה ע"י קיום [...] מעשי [...] כן [...] וקנאי [...] של התורה

123. ראה י' לייבוביץ, *יהדות עם יהודי מדינת ישראל*, עמ' 49; מ' כרויאר "על המושג 'בית לאומי' בהיסטוריוגרפיה ובהגות היהודית", *כשבילי התמיד*, כרך ג, רמת-גן תשמ"ט, עמ' 11-24.

124. ראה לוח, עמ' 313, 367, 380, 381.

125. שם, עמ' 323.

126. י"ג העיקרים: א. השומר הדתי נאמן לתורת ה' לעמו ארצו ושפתו; ב. השומר הדתי קובע עתים לתורה; ג. השומר הדתי אוהב את העבודה ושונא את הבטלה; ד. השומר הדתי רואה את עתידו של עם ישראל בארץ-ישראל; ה. השומר הדתי מתייחס לכל אדם באדיבות וחיבה; ו. השומר הדתי הוא אח לשומרים אחיו-עוד ואחיו-סוף; ז. השומר הדתי שומע לפקודת הוריו, מדריכיו וראשיו; ח. השומר הדתי טהור במחשבותיו ובמעשיו; ט. השומר הדתי דובר אמת; י. השומר הדתי חובב הטבע; יא. השומר הדתי הוא תמיד עליון ורענן; יב. השומר הדתי הוא בעל חיסכון; יג. השומר הדתי זהיר בשמירת הגוף, השווה: מרגלית, *השומר הצעיר*, עמ' 44-47; אריה אבנון (עורך), *גורלונייה*, עמ' 7. העיקרים של השומר הדתי גרסו נאמנות למטרה, לארץ-ישראל לבית ההורים – לעומת שתי התנועות האחרות, שגרסו נאמנות לתנועה, לסולידריות פועלית-בינלאומית.

127. הושמעו גם דעות בזכותה: רגילים הם מנהיגי השומר הדתי לגנות כל כך את הטיפוס של היהודי הגלותי, אך היהודי "הגלותי" הוליד את הגאולה היהודית, משום כך איננו ראוני להיתאר כמפלצת. *השומר הדתי*, קרקוב, ר"ח סיון תרצ"א, עמ' 6; *הדה*, סיון תרצ"א, עמ' יג-יד.

128. בסטר, עמ' 1-10.

129. *השומר הדתי*, עמ' 2, 8; השווה: *כנסתנו*, אב תרצ"ג, עמ' 16.

והמצוות [...] לגישום רעיונות סוציאליים"¹³⁰

ועידת השומר הדתי הנ"ל הוסיפה איפוא נדבך חדש למושג של "הגשמה אישית", שביסודה תשתית סוציאלית (יש וכינוה "סוציאליסטית"). אופיה הסוציאלי ומגמתה לחולל "שינוי ערכין" הצביעו על קירבתה לגישה של ההתיישבות העובדת החילונית, ועוררו תסיסה בקרב הנוער הדתי הלאומי המאורגן, באשר לפרשנות ההגשמה האישית "הסוציאלית". הכל הסכימו שחלוציות התיישבותית הנקנית ב"קיבוצי העלייה" היא בחזקת הפירוש הנכון; אולם מה הדרך ל"חלוציות התיישבותית"? יש שגרסו, שדרכה היא פלורליסטית-אבולוציונית, שמתוך "ריבוי הצורות" תתגבש המסילה הנכונה, במרוצת השנים והניסיון. לעומתם סברו אחרים, שעליה להיות מוניסטית-מהפכנית, כלומר קיבוצית, דרוכה למעשים גדולים בשעה דחוקה של זעזועים חברתיים-כלכליים ופוליטיים.

שתי האסכולות היו תלוקות גם בתפיסות החברתיות: הפלורליסטית דגלה בפופולזים (גם משום הרכב אוכלוסייתה) פרגמטי-ריאליסטי-מתון (בעיקר ביחס לשותפות בהכשרה ולקואדוקציה). המוניסטית היתה אליטיסטית מבחינה דמוגרפית, אוטופית ביעדיה, חשופה לשותפות ולקואדוקציה. בתפיסות החברתיות המנוגדות והשונות טמון היה איפוא חומר נפץ של פילוג, שהתפרצו תו נמנעה על ידי ההנהגה הראשית בווארשה בגישתה הפרגמטית הפושרת.¹³¹ על שתי האסכולות ריבץ חטא החיקוי - עמוק במחנה המוניסטי-קיבוצי, ושטחי במחנה הפלורליסטי-התיישבותי. השותפות והקואדוקציה ניקרו את עיני ראשי תנועת-האם, המזרחי, שנתנו פומבי לחששם לחיקוי החיצוני והביקורתי כאחת.

בוועידת השומר הדתי בווארשה (אב תרצ"ב) נשמע הד לקשיים שלפניהם עמדה הפלוגה הראשונה ("גאולה") במימוש "ההגשמה האישית הקיבוצית" בארץ. מתוך יאוש התפורה הפלוגה, כשם שהתפזרו פלוגות מתנועות הנוער החלוציות החילוניות. אולם נאמני ההגשמה האישית הקיבוצית לא התייאשו ורוחם לא נפלה בהם. הם סברו והאמינו, שניתן להתגבר על התפזרות החברים על ידי עליית המגשימים במאורגן בצוותא; עלייה מעין זו, שהוכיחה את עצמה בתנועות הנוער החלוציות הקיבוציות החילוניות, עשויה להועיל אף ל"מגשימים הקיבוציים הדתיים". אולם תנועת הנוער הדתית-לאומית לא השכילה ללמוד מניסיון האחרים, וההצעה נותרה בחלל הריק. מגשימי ההגשמה האישית הקיבוצית המעשית המשיכו לעלות עלייה אינדיווידואלית, ובתור

130. השומר הדתי, עמ' 3-7. השווה: ההד, ניסן תרצ"א, עמ' יא.

131. ההד, סיון תרצ"א, עמ' יג-יד; שם, אב תרצ"א, עמ' יב; שם, תשרי תרצ"ב, עמ' יד; הד השומר הדתי, ניסן תרצ"ב, עמ' יד; שם, טבת תרצ"ג, עמ' 8; חוזה קרקוב, כא בחשון תרצ"ב; שם, אדר א תרצ"ב; שם, יב בניסן תרצ"ב; שם, כא בחשון תרצ"ג; שם, כה בכסלו תרצ"ג; שם, כה בחשון תרצ"ו; דו"ח מפעולות ההנהגה הראשית של השומר הדתי כפלנייה, אב תרצ"ב-תרצ"ג, עמ' 7, 26, 28; אהלנו, ניסן תרצ"ה, עמ' 6-1; מ' קרונה, השומר הדתי, ארכיון כפר-עציון.

שכאלו לא הצטרפו לקיבוץ הקיים.¹³²

ד"ר ב' גוטסדינר, בחוברתו *הרצאות על החינוך של הצופה הדתי* הד"י (לבוש תרצ"ב), נתן לגיטימציה היסטורית לחיקוי מתוך. עם ישראל המתחדש בארצו וחברתו הדתית-לאומית-עובדת-שוויונית הם חפיפה ורצף לימי הבית השני – היושר והתיקון העצמי משל האיסיים, לימוד התורה וקיומה משל הפרושים, קנאות לאומית משל הבריונים וקירבה לתרבות העמים משל הצדוקים.¹³³

אם לשפוט על פי עושר הדיונים בכתב¹³⁴ ובעל-פה¹³⁵ היתה תרצ"ד שנת התמודדות אינטנסיבית בין שני זרמי ההגשמה האישית. לדעת אנשי הזרם הקיבוצי, מעצב הקולקטיב "איש מידות המשוחרר מתסביך הנחיתות מול העולם הגדול, הוא אופטימי [...] נכון נפשית לשרות החברה והעם: [...] ובטיפוס של חלוצ מרדני [...] נכון לשרת יעודי תורה ועבודה יוסיים".¹³⁶ הנורמה של הקולקטיב "ואהבת לרעך כמוך", הפותחת ב"סוד מרע" ומסתיימת ב"עשה טוב", היא הביטוי הכי נכון להגשמתה המלאה של "החלוציות המסקנית העקבית", שיעודיה הדתיים-מוסריים לא ייכזבו כחברה קפיטליסטית, אלא כקולקטיב סוציאליסטי (לא מארקסיסטי-מאטריאליסטי) בארץ. ויעוד זה יושג בעזרת "הקיבוץ המשותף הארצי", ארגון-גג של "קיבוצי העלייה" כגולה וקיבוציו העתידיים בארץ, שהוא כחזקת מבשר הקיבוץ הדתי העתידי בארץ.¹³⁷ מושגים כגון "תסביך נחיתות", "חלוצ מרדני", "קולקטיב סוציאליסטי" והתארגנות עצמאית, הצביעו על דרכו החדשה של הזרם הקיבוצי, המתרחק מתנועת תורה ועבודה ומתקרב לדרך החשיבה והפעילות של תנועת העבודה החילונית וחיקויה הביקורתית.

על דרכו החדשה קמו מערערים, בעיקר מתוך הזרם ההתיישבותי, שטענו כנגדו ש"אינו מופת לחיים דתיים-מוסריים מלאים", אלא "להפקרות רוחנית ואישית", בתיתו יד להתפוררות התא המשפחתי, בה נגועה התנועה הקיבוצית החילונית. בהתנשאותו, משום הרכבו הסלקטיבי והאליטיסטי, הוא מפקיע את עצמו מתוך תנועת תורה ועבודה הכלל-יהודית: אינו פועל על דעת פוסקי הדור; לפתחו רובץ חטא החיקוי של תנועות חלוציות חילוניות, מנוכרות מעולם היהדות ההלכתית; והאמת הפרוזאית היא, שהקומונה המושאלת אינה אלא עלה

132. השווה: מיכאל שישר, "משה אונא – ראיון אחרון", עמדים, ביטאון הקיבוץ הדתי, כרך לח, גליון ה' (529) (אדר תש"ן), עמ' 198–209.

133. *השומר הדתי*, ר"ח סיון תרצ"א, עמ' 4: *הד השומר הדתי*, סבת תרצ"ג; *כנסתנו*, עמ' 12, 14, 16; *חוזר*, כט בחשון תרצ"ג; *אירחות*, עמ' 142.

134. מאמריהם הבסיסיים של ש' טדלר (קרנאל ד"ל) ושל מ' קרונה באהלנו בשנים תרצ"ה-תרצ"ט; חוברתו של מ' קרונה *יתדות*.

135. פגישות וכנסים, והחשובה ביניהם זו שברישא (במושבת מנהלים).

136. *הד השומר הדתי*, סבת תרצ"ג. *חוזר קרקוב*, כח בתמוז תרצ"ג; *כנסתנו*, עמ' 9, 18, 28.

137. קרונה, *יתדות*, עמ' 5; קרונה, *השומר הדתי: נתיבה*, יב באב תרצ"ו, עמ' 3; *די יודישע שטימע* א באייר תרצ"ו, עמ' 7–6; *אהלנו*, סיון תרצ"ו, עמ' 15; *ד"ת*, עמ' 24–27.

תאנה לכסות את כישלונן החברתי-תרבותי של הקיבוץ בכלל.¹³⁸ שנת תרצ"ד היתה איפוא בסימן-התמודדות ומתח בין שני הזרמים הרעיוניים שבתנועת הנוער הדתית-לאומית. השנים תרצ"ה-תרצ"ו הביאו עמן כעין שביתת נשק; ההתמודדות והמתח הפכו לדוישיח של הבנה הדדית, בעקבותיה הלכה ופחתה ההתרסה המילולית וההקצנה בתוכן. כפי שניתן ללמוד מדו"חות של ועידת השומר הדתי בקראקוב (תשרי תרצ"ה), והמועצה הארצית בווארשה (כסלו תרצ"ה), ומחזורי ההנהגה הראשית בווארשה, הלכה וגדלה המודעות לסכנת החיקוי של תכנים פרובלמטיים. שני הזרמים סברו, שהבלטת תכנים יהודיים-דתיים-לאומיים-אותנטיים וכלל-אנושיים אינדיפירנטיים וצורניים, עשויה לעצור בעד סחף החיקוי הצורני, המנסה אף לחדור לתכנים. הבחנה והגבלה זו מקורה, כנראה, בהשפעתה הממתנת של ההנהגה הראשית המאוחדת בווארשה.¹³⁹

בוועידת השומר הדתי – כנסייה ג, שהתכנסה בווארשה בחשון תרצ"ז, מצאה המגמה את ביטויה כהחלטה, בה נאמר: "הכנסייה רואה בקבוץ הדתי את המקום אשר בו מגשים 'השומר הדתי' את רעיון תורה ועבודה. תוך הנחה יסודית זו אנו קובעים שהכוון החנוכי של הכנסת הוא קיבוצי-דתי", הקיבוץ אינו "המקום הכי מתאים" אלא "המקום" שלצדו אפשריים גם מקומות אחרים. למרות הגישה הכעין פורוליסטית יישא החינוך אופי קיבוצי-דתי, אולם ללא תוכת ההגשמה האישית הקיבוצית. ההחלטה היא איפוא פשרה בין התפיסה הפורוליסטית לבין המוניסטית, כאשר האחרונה במעמד עדיף ביחס לראשונה.¹⁴⁰ הסתירה הפנימית בהחלטה, לה מודעים היו מנסחי ההחלטה, היתה בחזקת מס שפתיים לשלום הבית ולאיחוד המחנה, שזה מקרוב הושג.¹⁴¹

לסיכום, תנועת הנוער הדתית-לאומית היתה מודעת מראשיתה לחיקוי הזר, שאינו אלא השתלבות בתרבות הלאומית-סוציאלי-חילונית המודרנית. היא כאבה את חוסר הרושם האינטלקטואלי וחוסר האומץ הציבורי להודות בחיקוי, ולפי הצורך והנסיבות להתמודד בו בהתגלמותו כחיקוי שבנחיתות. החיקוי הלך והתרחב, החל בצופיות, דרך שלילת היהודי הגלותי, ועד להגשמה אישית פורוליסטית-התיישבותית או "מוניסטית-קיבוצית", ומיריבות השקפתית עבר להשלמה פושרת של פורוליוזם רעיוני, הצומח וגדל מחינוך מוניסטי-קיבוצי. החיקוי הקיבוצי התבצר להלכה במסגרתו החיצונית של החינוך, אולם למעשה

138. אהלנו, שבט-אדר תרצ"ה, עמ' 3; סיון תרצ"ה, עמ' 9; תשרי תרצ"ז, עמ' 2-3; אורחות, עמ' 139-140; קרניאל, עמ' 36-40.

139. אהלנו, שבט-אדר תרצ"ה, עמ' 15; שם, חשון תרצ"ז, עמ' 12; החלטות הכנסייה השנייה של השומר הדתי בקראקוב, תשרי תרצ"ה, והמועצה הראשית בווארשה, כסלו תרצ"ה: החלטותיהן נתפרסמו באהלנו, תשרי-כסלו תרצ"ה: התרן, כס באלול תרצ"ז, עמ' 4-5; שם, ניסן תרצ"ז, עמ' 9-10; שם, תשרי תרצ"ז, עמ' 32.

140. ההעדה בלטה גם בהשלמה עם הקיבוץ המשותף הארצי (שהיה ארגון-גג של קיבוצי העלייה בפולין והקיבוץ הקבוע בארץ, ובתור כזה מכשר הקיבוץ הדתי לעתיד) והכרתו. דר"ח, עמ' 47.

141. דר"ח, עמ' 3-10, 28-30, 34, 40-44. השווה: קרונה, יתדות, עמ' 5.

חדר גם לתכני החינוך.

התנועה היתה, כאמור, מודעת לסכנות האורבות מהחיקוי, ומודאגת מהתלות־שכנחיתות בעקבותיו. חולשתה התבטאה בחוסר אומץ ציבורי ויושר אינטלקטואלי להודות במודעותה בפומבי וברבים, להתמודד בחיקוי, כאשר הנסיבות חייבו התמודדות, ולהיבנות ממנו מכפנים, עד כדי השתחררות ממנו והנחת אבן־פינה לעצמאות ועצמיות.

המודעות לחיקוי ניכרה בשלושת גלגוליו (החיצוני־תמים, הביקורתית וההפנמתי), המחקים את הסביבה החסידית־דומנטית ו/או את תנועות הנוער הציוניות החילוניות, ועקבותיה ניכרו בתחומי הפעילות הארגונית, החינוכית והרעיונית.

החיקוי, שהיה בראשיתו ספוראדי וכאוטי, היה לאחיד מאז איחוד השומר הדתי, ועמידתה העצמאית של תנועת בני עקיבא בגליציה המזרחית ובסביבת לודו" (תרצ"ה). בחיקוי האחיד היה הפן החיצוני־תמים שליט בתחום הארגוני בשלימותו, ובחינוכי – חלקית בלבד. כיסודו היה הארגון דמוקרטי, מושתת על תקנונים שקבעו את מבנהו ההירארכי במוסדותיו המחוקקים, המייצעים והמבצעים, והכל כדוגמת תנועות הנוער הציוניות החילוניות. התנועות הנ"ל אף שימשו דגם לעיבוד וניסוח התוכניות החינוכיות ושיטותיהן, שנהגו בתנועת הנוער הדתית־לאומית בכל שנות קיומה ופעילותה.

אולם בתכנים השתחררו חלקית מן החיקוי החיצוני־תמים ועברו לחיקוי ביקורתי. מעבר זה ניתן למצוא בתוכן החדש של חובת ההגשמה האישית. אין כאן יציקת תכנים יהודיים מסורתיים סתמיים לקנני התוכניות השאולים מבחוץ, אלא מילויים בתכנים יהודיים לפי מתכונת דיאלקטית של "אינטגרציה דומיננטית" דתית־לאומית־סוציאלית. ברם "האינטגרציה הדומיננטית" חסרה בהירות ועקביות להצבת התוכן הדומיננטי בתור האינטגרציה: להלכה נקבעה הדת כדומיננטית, אך למעשה התחרה בה הפן הלאומי־הסוציאלי שביהדות.

בתחום הרעיוני ניכרה הטמעת החיקוי הביקורתית והפיכתו להפנמתי; עם הפנמתו נדרשה הכרעה על המשמעות של שני המרכיבים, לאומיות וסוציאליות, ועלתה הבעיה של ברירת אחת משתי התפיסות כמימוש המטרה הכוללת (דתית־לאומית־סוציאלית): פלורליזם התיישבותי מול מוניזם קיבוצי, והכרח הרעיוני חינוכי להכריע ביניהן. ההתנגשות וההתמודדות ביניהן נסתיימה בפשרה של פלורליזם־רעיוני ומוניזם־חינוכי. הפשרה הרעיונית הפלורליסטית־מוניסטית היתה לא פחות פרובלמטית מ"האינטגרציה הדומיננטית" הדתית. שתייהן, בצירוף החיקוי המוסווה הארגוני־חינוכי, היו תולדה של העדר התמודדות כנה עם מהותו של החיקוי כגילוי תרבותי־סוציולוגי.